



KUML
2002

KUML 2002

Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab

With summaries in English

I kommission hos Aarhus Universitetsforlag

Koustrup

En middelalderlig torp i Vestjylland

Af HELLE HENNINGSEN

I Velling sogn ved Ringkøbing fjord ligger et område, der kaldes Koustrup. I dag er der marker på stedet, men arkæologiske undersøgelser i 1990'erne har påvist, at der i middelalderen lå flere gårde i området (fig. 1).

I midten af 1980'erne overtog landmand Anton Andersen gården Bostoft i Koustrup. Hans plov gik noget dybere end den tidligere ejers, og flere steder i området blev der pløjet ler, sten og potteskår op. Det var Jørgen Faarup Nielsen fra den lokale amatørarkæologiske forening, der under markrekognosceringer blev opmærksom på forholdene. Ringkjøbing Museum blev varskoet, og en efterfølgende besigtigelse medførte lokalisering af mindst fire gårdstomter, der tilsyneladende lå med 50-100 m's mellemrum langs sydsiden af en markvej¹. Senere blev der fundet endnu en tomt, nord for markvejen. I den keramik, der blev opsamlet i pløjelaget, var der mange skår af gråbrune kuglepotter, og tomterne blev på den baggrund dateret til middelalderen. Det var nærliggende at henføre disse gårdstomter til den middelalderlige landbebyggelse Koustrup.

I nogle år var dette interessante område udlagt til græsning, men i 1992, da marken med den vestligste tomt atter skulle under plov, besluttede museet at foretage en arkæologisk undersøgelse. En fladeafgravning afdækkede en mængde kulturlag og bebyggelsesspor, men det var ikke muligt at udskille entydige hustomter. Et ildpåvirket lag i forbindelse med resterne af et lergulv tydede på, at et af husene var brændt. Genstandsmaterialet viste, at aktiviteterne på stedet havde stået på i 1100- og 1200-tallet².

I årene 1994-96 koncentrerede museet indsatsen om en gårdstomt i den østlige ende af bebyggelsen. Det er de gode resultater af denne undersøgelse, der her skal fremlægges.

Topografiske og geologiske forhold

De tomter, der er lokaliseret i den middelalderlige bebyggelse, er beliggende på en sydvendt skråning, omkring 18 m o.h. I middelalderen har man herfra haft en vid udsigt over den sydlige del af sognet og over Ring-

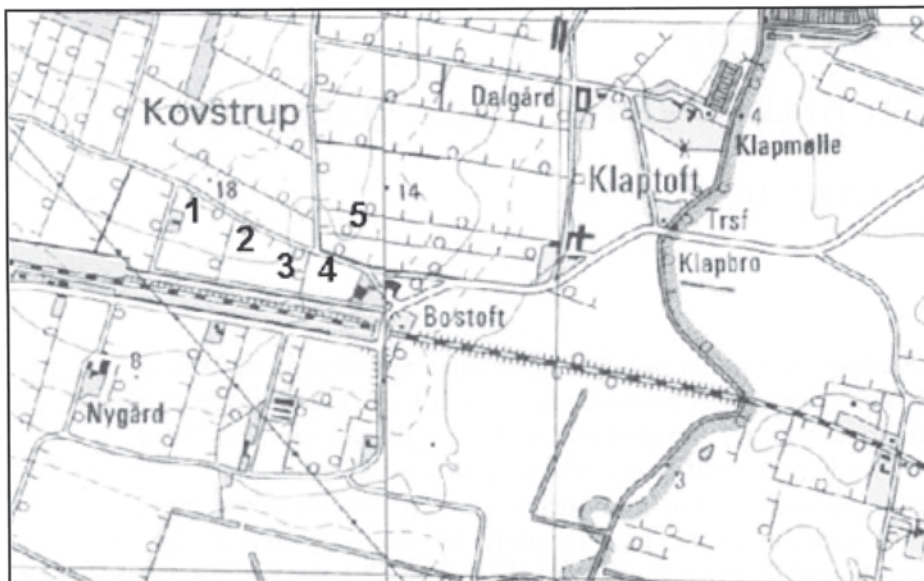


Fig. 1. Koustrup er beliggende i den nordlige del af Velling sogn. I middelalderen hørte denne ende af sognet til Hind herred, mens den sydlige del hørte til Bølling herred. Området var igen en del af Hardsyssel, der dækkede et område, der næsten svarer til det nuværende Ringkøbing Amt. Dengang som nu hører sognet under Ribe stift. Med tallene 1-5 er her angivet de lokaliserede middelaldertomter i Koustrup. Tomt 1 blev undersøgt i 1992, mens tomt 3, som denne artikel handler om, blev udgravet i 1994-96.

Koustrup lies in the northern part of the parish of Velling. In the Middle Ages, this part of the parish belonged to Hind herred (district), whereas the southern part belonged to Bølling herred. This area was again part of Hardsyssel (syssel is the medieval term for a larger district), which covered an area almost identical with the present Ringkøbing Amt (county). Then – as now – the parish belonged to the see of Ribe: the numbers 1 to 5 indicate the medieval sites located in Koustrup. Site I was investigated in 1992, whereas site 3, the subject of this paper, was excavated in 1994-96.

købing fjord. I dag forstyrres udsynet af bevoksningen langs jernbanen, der i 1870'erne blev anlagt gennem området.

Som nævnt ligger tomterne langs med en markvej, der forløber øst-vest. Vejen kendes fra de ældste matrikelkort, og den var indtil for ca. 100 år siden den nordlige forbindelsesvej mellem de to sogne Velling og Sønder Lem. En gren af denne vej førte til vandmøllen Klapmølle, der nævnes i en kilde fra 1425 og til bebyggelsen Klaptoft lidt nordøst for Koustrup. Vejforløbet er sandsynligvis gammelt, og det kan have middelalderlige rødder.

Jordbundsforholdene i Koustrup er præget af ret tykke flyvesandslag vekslende med smalle vegetationslag. Ovenpå flyvesandet bredte lyngheden sig, og lige under kulturlagene sås mange steder hedens typiske jordlag med podsol bestående af mor, blegsand og al. Dette var især udpræget un-

der den vestlige tomt, hvor undergrundslagene på grund af okkerfarvede jernudfældninger kunne beskrives som "farvestrålende". Under den anden udgravede tomt, ca. 150 m østligere, var indtrykket af gråt flyvesand mere dominerende. Her fandtes i øvrigt en del flintafslag på steder, hvor man under gravearbejdet kom 50-60 cm under nuværende overflade. Også nogle meget svage spor af en lille bygning et stykke under de middelalderlige kulturlag viste, at stedet har været beboet engang i oldtiden. Siden har en dyne af flyvesand lagt sig over området, lyngen har bredt sig, og først i middelalderen var der atter folk, der slog sig ned her. De byggede deres huse direkte på hedeoverfladen.

De undersøgte tomter lå lige under det nutidige pløjelag, der består af sandmuld. Da der i 1991 skulle anlægges tre nye læhegn på Bostofts jorder, foretog museet prøvegravninger af de berørte områder forud for nyplantningen. Mest interessant i denne forbindelse var undersøgelsen af et læhegnstracé omtrent 125 m vest for den vestligste af middelaldertomterne. I en søgegrøft sås omtrent 55 cm under nuværende overflade dyrkningsspor i form af plovfurer, der kunne følges over godt 20 m. De var dannet ved pløjning med muldfjælsplov, og i fylden kunne der opsamles en del småkår af middelalderkarakter. Plovfurnes orientering var nord-syd, hvilket var anderledes end de hegnsforløb, der kendes fra de ældste matrikelkort over området, hvor de var orienteret nordøst-sydvest ligesom i dag. Disse ældste dyrkningsspor dateres til middelalder, og der kan meget vel være tale om en ager, der hørte til Koustrup-bebyggelsen.

De arkæologiske undersøgelser i 1994-96

I sommeren 1994 gik Ringkjøbing Museum som nævnt i gang med at udgrave den gårdstomt, der er den næstøstligste af de lokaliserede gårde i bebyggelsen³. Årsagen var, at også denne del af Koustrup skulle under plov igen. På luftfotos sås i vegetationen de klare omrids af bygninger, samt en del linier, der blev tolket som toftegrænser (fig. 2). Målet var at udgrave så meget som muligt af en middelalderlig toft med tilhørende bygninger og afgrænsninger. Undersøgelserne fortsatte i somrene 1995 og 1996.

Som en del af udgravningsperioden indgik der hver sommer et to-ugers kursus i arkæologi og middelalder, som museet arrangerede i samarbejde med den nærliggende Vestjyllands Højskole. I kursusugerne deltog omkring 25 kursister og et par højskolelærere i gravearbejdet. Museets eget mandskab talte to-tre personer, så der kunne godt blive trængsel i felterne (fig. 3).

Udgravningsområdet bestod af to store felter, et nordligt, felt I, og et sydøstligt, felt II. Allerede den første sommer afdækkedes i felt I de vel-

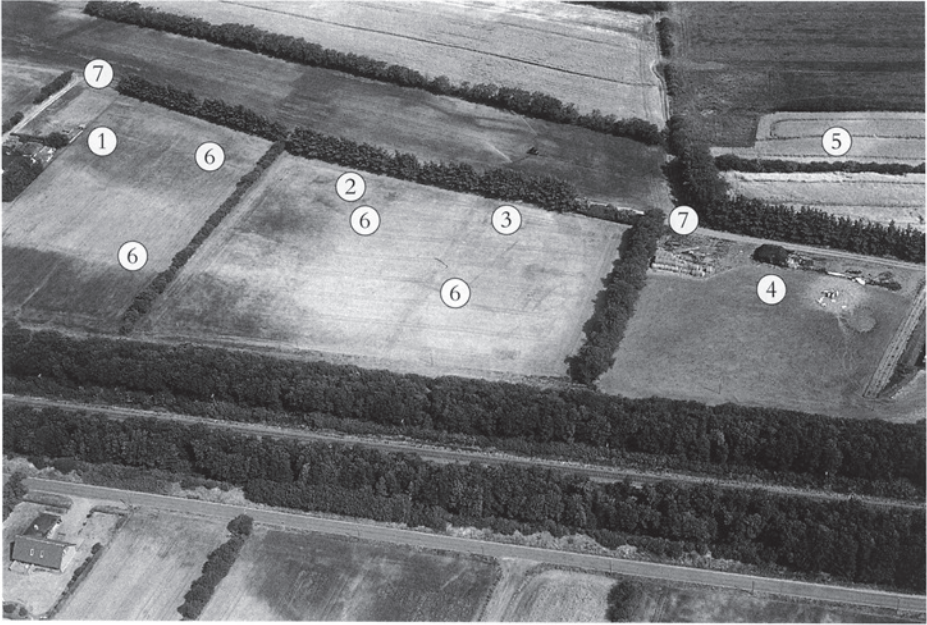


Fig. 2. De tørre somre i 1992 og -93 gav fine muligheder for at se spor efter bygninger og hegn fra luften. Her ses området med middelaldertomterne, der er markeret med 1-5 som på fig. 1. Desuden ses mørkere streger, der for nogles vedkommende viste sig at være grøftforløb. De er angivet med tallet 6. Det gamle vejforløb nord for udgravningsområdet er markeret med 7. – Foto: Palle Eriksen.

The dry summers of 1992 and -93 gave fine opportunities of seeing traces of buildings and fences from the air. This is the area with the medieval sites, which are marked with numbers 1 to 5 as in fig. 1. The dark stripes (number 6) that are not house sites turned out to be partly from ditches. No. 7 is the old road north of the excavated area.

bevarede rester af en øst-vest vendt bygning, der formodentlig har været gårdens beboelseshus. De følgende somre fulgte i felt II undersøgelser af forskellige anlægsspor, bl.a. de formodede rester af gårdens økonomibygninger. Over hele udgravningsområdet blev der afdækket flere forløb af grøfter og render, der antagelig har været med til at markere gårdstoftens areal og indretning.

Beboelseshuset

Beboelseshuset og dets nærmeste omgivelser var beliggende i felt I. Til trods for, at hustomten var forstyrret af moderne dyrkning, var den velbevaret. I det følgende vil husets enkelte elementer blive gennemgået (fig. 4).



Fig. 3. Der var trængsel i felterne i de uger, hvor kursister fra Vestjyllands Højskole deltog i udgravningen. Her ses felt I fra vest. – Foto: Palle Eriksen.

The excavation was crowded during the weeks where participants from a course on Vestjylland Folk High School took part in the excavation. Here, area I is seen from the West.

Syldsten

Fra muldlaget over hustomten var der under pløjning i årenes løb vendt mange ret store sten op. Anton Andersen havde samlet dem fra, og de lå i granhegnet ud mod grusvejen. Da gravemaskinen rømmede mulden af over tomten, var det derfor ikke overraskende, at der dukkede flere sten op. Mange af dem stak op i pløjelaget, og de havde mærker efter plovskæret. Nogle var trukket ud af leje, men en del lå stadig dér, hvor de var blevet anbragt i middelalderen. Snart viste det sig, at mange af de fastliggende sten lå på to parallelle rækker. Afstanden mellem stenrækkerne var ca. 5,5 m. Stenene opfattes som syldsten, der har fungeret som fundament under bygningens ydervægge, som formodentlig har været af bindingsværk. Syldstensrækkerne var ingenlunde sammenhængende, idet mange af stenene som nævnt var revet væk af ploven. I den sydlige langvæg var der således kun bevaret få syldsten på den oprindelige plads, og koncentrationen var størst ud for midten af huset. Den nordlige syldstensrække var mere sammenhængende med flere sten bevaret in situ. I syldstensforløbene blev der registreret flere fyldskifter, der kan være spor efter sten, der er blevet fjernet.

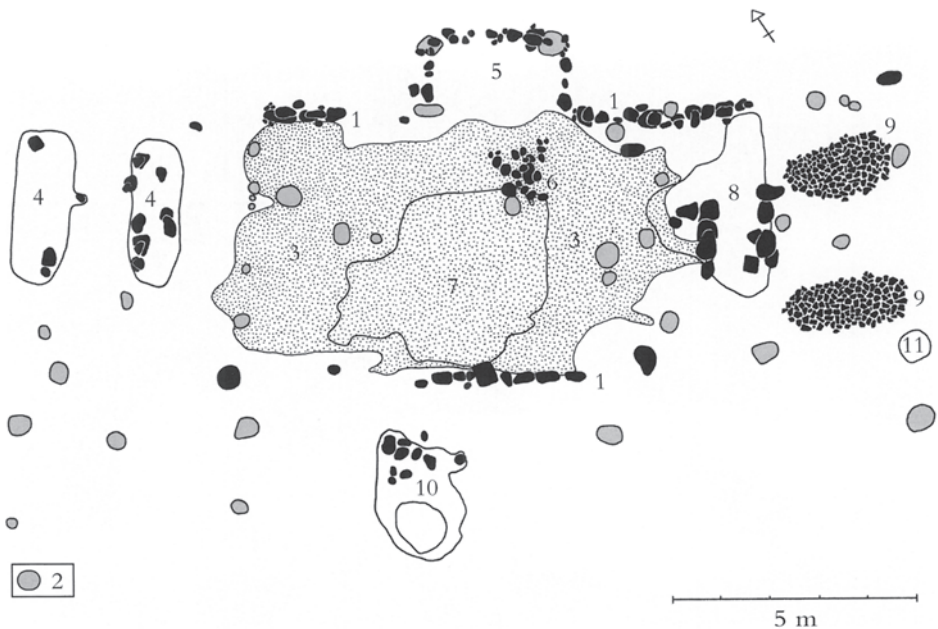


Fig. 4. Grundplan over beboelseshuset med alle de anlægsspor, der er omtalt i teksten. 1. Syldstenene i de to langvægge. 2. Stolpehuller. 3. Lergulvet. 4. De to aflange fyldskifter i vestenden, A1 og A2. 5. Karnappen. 6. Rester af formodet ovn ved nordvæggen. 7. Det nedgravede kogested. 8. Den stensatte grube. 9. De to stenlægninger i østenden. 10. Fyldskifte A80. 11. Det dybe stolpehul A87. – Rentegning: Peter Duun Andersen.

Plan in a 1:50 scale showing the dwelling house and all the structural remains mentioned in the text. 1. Sill stones from the two long walls. 2. Postholes. 3. The clay floor. 4. The two oblong pits in the west end, A1 and A2. 5. The projection. 6. Remains of a supposed oven by the northern wall. 7. The cooking pit. 8. The stone-lined pit. 9. The two stone pavements in the eastern part. 10. Layer A80. 11. The deepest posthole, A87.

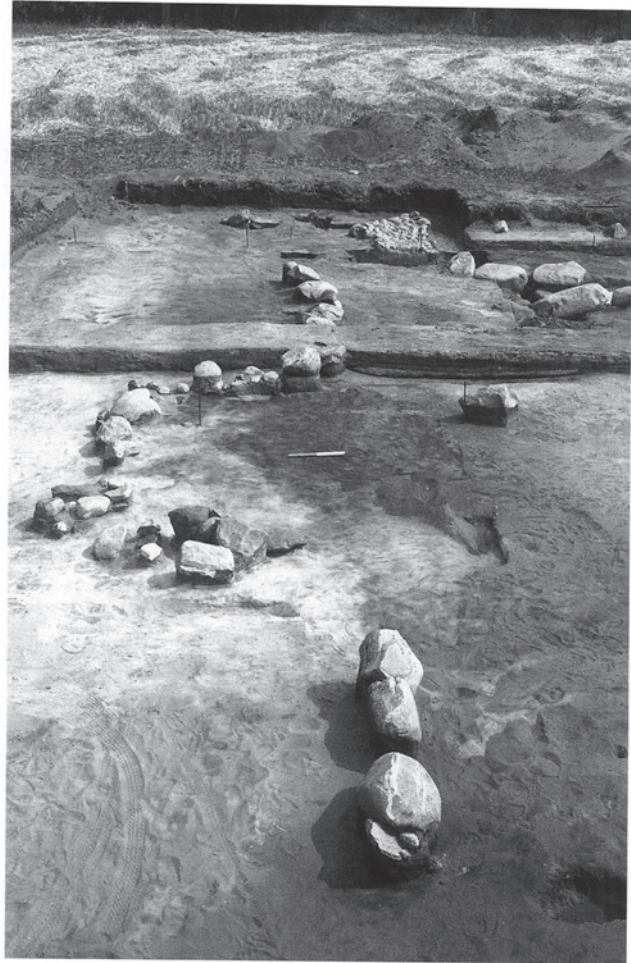
De enkelte syldsten var anbragt ret tætliggende direkte på overfladen. Stenenes størrelse varierede fra 18 til 40 cm i længden. Topniveauet på stenene var ensartet, og det er sandsynligt, at vandretliggende tømmerstykker, fodremme, har hvilet direkte på stenrækkerne.

I de øverste niveauer registreredes et længere ophold i midten af den nordlige syldstensrække. Da nogle jordlag blev fjernet langs ydersiden af denne langvæg, dukkede der endnu en stenrække op. Den lå parallelt med og 1,5 m nord for nordvæggen. Det viste sig snart, at denne række kun var 2,5 m lang, og at den netop udfyldte det ophold, der var registreret i den nordlige langvæg. Yderligere afgravninger viste, at der var tale om en udbygning midt på nordvæggen. Udbygningen, hvis sider også var markeret af syldsten, blev hurtigt døbt "karnappen" (fig. 5).

Som nævnt koncentrerede syldstenene sig på de to langsiders midterpartier. Husets hjørner og gavle var meget diffust afgrænsede, og det var umuligt at se, om der havde været syldsten her.

Fig. 5. Det karnap-lignende udskud hvilede på syldsten, ligesom husets langvægge. I hvert af karnappens hjørner havde der stået en kraftig stolpe. Her ses den nordlige syldstensrække fra vest. – Foto: Palle Eriksen.

Like the long walls of the house, the bay-like projection was resting on sill stones. In each corner of the projection was a strong post. This is the northern row of sill stones, seen from the West.



Stolpehuller

I forhold til de middelalderlige huse, hvis vægge var opført med nedgravede stolper, var der kun få stolpehuller i Koustrup-huset.

Inde i bygningen, nogenlunde på langs i midteraksen, blev der registreret enkelte stolpehuller. Der synes dog ikke at have været stolper nok til en egentlig midtsulekonstruktion, medmindre de manglende midtsuler har stået på sten, der senere er blevet fjernet. Mon ikke ydervæggene har båret taget, og de indvendige stolper har hjulpet til med at understøtte det? I landhuse fra historisk tid har man eksempler på sådanne bygninger med en kombination af tagbærende ydervægge og midtsuler.

Også i ydervæggene blev der registreret spor efter stolper. I den nordlige langvæg var der et stolpehul i det hjørne, hvor karnappens vestside

mødte langvæggen. Desuden fandtes der et par stolpehuller i den østlige halvdel af vægforløbet. I hvert af karnappens to yderhjørner havde der stået en kraftig stolpe.

I sydvæggen blev der kun registreret to stolpehuller øst for den bevarede syldstensrække. De to stolper har formodentlig stået i væglinien, og den østligste, A 87, der var udgravningens absolut dybeste, udgjorde måske husets sydøstlige hjørne.

På tværs af huset kunne der udskilles to stolpehulforløb, et lige øst for karnappen, og et i den vestlige ende af bygningen. Disse to rækker stolper skal nok tolkes som skillevægge, der har inddelt huset i tre rum.

Andre stolpehuller i og omkring bygningen kan på den ene eller den anden måde have indgået i huskonstruktionen. Da huset gennem hele sin funktionstid tilsyneladende blev liggende på samme plads uden nævneværdige ændringer i den oprindelige grundplan, må man formode, at der af og til har været behov for forbedringer og reparationer.

Gavle

Det har voldt en del hovedbrud at afgrænse hustomtens gavle. Nogen sikker afgrænsning kan ikke påvises, og der kan kun gisnes om, hvor gavlforløbene har været, og hvordan de har set ud.

Omtrent en meter vest for lergulvet dukkede der to parallelt liggende, rundovale anlæg op (fig. 6). Anlæggene, der kaldes A1 og A2, var orienteret nord-syd. De lå med en indbyrdes afstand på 1,25 m og var ens af udseende, opbygning og fyld. De var begge omtrent 3 m lange, 1-1,5 m brede og ca. 40 cm dybe, regnet fra husets gulvflade. I den vestlige nedgravning, A1, bestod fylden af gråt sand. I nedgravningen fandtes enkelte spredtliggende, mellemstore sten og et par skår fra middelalderlige kuglepoter. I det østligste anlæg, A2, der var det smalleste, stak der allerede ved første afrømning flere sten op af fylden langs nedgravningens vestside. De var af samme størrelse som syldstenene i langvæggene. I den omgivende fyld af gråt sand lå flere mellemstore sten. I fylden blev der bl.a. fundet et flot randskår fra en middelalderlig kuglepote.

Det er muligt, at enten A1 eller A2 skal betragtes som hustomtens vestlige afslutning. Begge synes dog for korte til at opfylde funktionen som fundamentsgrøft for en hel gavl. En mulighed er det også, at den stolperække, der blev registreret på tværs af huset langs lergulvets vestkant, kan være husets vestlige afslutning og ikke en skillevæg.

Også afslutningen mod øst lader sig kun vanskeligt udrede. Under den første udgravningskampagne i 1994 dukkede der øst for lergulvet en del større sten op. De lå tilsyneladende i en nedgravning, og det var nærliggende at tolke dette anlæg som en østlig pendant til A1/A2. Imidlertid viste denne nedgravning, A38, sig at være en stensat kule eller lille kælder. Noget fundament var det ikke.



Fig. 6. De to aflange fyldskifter, A1 og A2, set fra syd. – Foto: Palle Eriksen.

The two oblong layers, A1 and A2, seen from the South.

Et af målene med udgravningen i 1995 var at finde husets østlige afslutning. Omtrent 5 m øst for gulvlerets østgrænse dukkede som nævnt udgravningens største stolpehul, A87, op. Stolpehullet flugtede nogenlunde med den sydlige syldstensrække, og det har måske været en sydøstlig hjørnestolpe, der stod der. I forlængelse af den nordlige syldstensrække fandtes et par mindre stolpehuller, der sammen med A87 kan have indgået i østgavlens konstruktion. Mellem de to og A87 var der dog et stræk på 4 m uden stolpe- eller stenspor. Længere mod øst var området fundtomt.

Selvom de to gavle ikke entydigt kunne påvises, er der trods alt rimelig klarhed over husets udstrækning. Det skyldes, at der hverken øst eller vest for de her skitserede mulige gavlførøb blev påvist anlæg eller kulturlag, der kunne sættes i forbindelse med bygningen. Hustomtens størst mulige længde udgjorde da ca. 18 m.

Udskud

Som omtalt under afsnittet om syldsten, var der i den nordlige langvæg en udbygning, der mindede om en karnap. Den var markeret af syldstenene, der i en ubrudt række fulgte udbygningen. Dog lå syldstenene i karnappen lidt lavere end dem i langvæggen. I hvert af udbygningens to yderhjørner havde der som omtalt stået en stolpe, og i hjørnet mellem

nordvæggen og anlæggets vestside var der også et stolpehul. Udbygningen betragtes som oprindelig i forhold til huset, men dens funktion er ikke klarlagt.

I første omgang mente man, at det ekstra rum havde huset en ovn, en såkaldt udskudsovn, sådan som det kendes fra flere eftermiddelalderlige huse. Den formodning skyldtes to iagttagelser. For det første lå der udenfor udbygningen et kompakt lag af aske og trækul, et lag der måtte være udsmit fra en større varmekilde. Man kunne i den forbindelse godt forestille sig, at en ovn i udbygningen blev betjent udefra. For det andet lå der en uordentlig bunke små og mellemstore sten inde i huset lige ud for karnappen. Det kunne være resterne af ovnbunden. Stenbunken var delvist dækket af ler, der i en større plamag kunne følges østpå langs inder siden af nordvæggen. Dette lerlag blev tolket som resterne af en hvælvet ovnkappe. Inde i karnappen var fylden imidlertid ikke varmepåvirket, men derimod præget af gråt sand med enkelte lerklatter. Efter en revurdering af forholdene omkring udbygningen er teorien om et ovnanlæg på dette sted ikke overbevisende.

Karnappen må nok karakteriseres som et udskud, altså et par ekstra kvadratmeter, der lægges til husets areal, og som taget forlænges ud over. De svære stolper i yderhjørnerne må have hjulpet til med at bære den del af taget, der ragede ud over udskuddet.

Gulve

Hele bygningens centrale dele var dækket af et jævnt lag af gult ler. Det nåede ud til de to syldstensrækker, og i vest ud til den formodede skillevæg. I øst var afgrænsningen mere diffus, men lerlaget gik ikke ret meget længere østpå end den østlige skillevæg. En del af leret stammede fra en sammensunken lerkappe fra et ovnanlæg, men der var ingen tvivl om, at gulvfladen i midten af huset havde været dækket af et lag gult ler. Dette gulvlag var mellem 2 og 10 cm tykt. I den sydvestlige del var leret iblandet lidt ral, så overfladen blev ru og mere slidstærk. Der blev ikke iagttaget nogen lagdeling af lerlaget, der virkede meget homogent. I resten af huset har det grå flyvesand nok udgjort gulvfladen.

Ildsted og ovne

Flere steder på husets gulvareal sås spor efter ildpåvirkning, uden at der dog blev lokaliseret bevarede ildsteder. Ved lergulvets sydvestlige hjørne lå seks-syv håndstore sten i en uordentlig bunke omgivet af klatter af ildpåvirket, teglrødt ler. Det er formodentlig resterne af et ildsted. Det teglrøde ler var jævnet ud og iblandet gult gulvler. Umiddelbart nord for dette anlæg lå et fyldskifte, der målte ca. 75×50 cm i fladen. Det viste sig at være en fladbundet, 12 cm dyb nedgravning, i hvis bund der lå et 4 cm tykt trækuls- og askelag. Måske har man i denne grube opbevaret gløder.

Fig. 7. I snittet gennem det nedgravede kogested, A39, ses nederst de stærkt varmpåvirkede lag og øverst det tykke lerlag. – Foto: Palle Eriksen.

Section through the cooking pit, A 39, showing the layers affected by heat at the bottom and the thick layer of clay on top.



Et andet, temmelig specielt ildsted/ovnanlæg, kaldet A 39, dukkede op i den nederste del af gulvleret, hvor et større fyldskifte kunne udskilles i husets midte. Det målte omtrent 3,5×3,5 m i fladen, og fylden bestod af et meget broget, op til 25 cm tykt lag af teglrøde, brune og gule lerklatter. Langs kanterne var der en bræmme af gråbrun fyld. Det viste sig, at denne lerplade dækkede over en opfyldt, ca. 65 cm dyb nedgravning med skrånende sider og rundet bund. Nedgravningens kanter målte i fladen 2×2,25 m. I de øverste lag under lerpladen var fylden aske- og trækulsholdig, mens den ved bunden var stærkt varmpåvirket. Rester af gult ler flere steder på indersiden af nedgravningen antyder, at hullet kan have været foret med ler.

Omtrent 20 cm under lerpladens underside registreredes en markant teglrød farvning af anlæggets centrale del. Fylden bestod her af rent sand, og den røde farve må skyldes kraftig varmpåvirkning. Yderligere et stykke nede stod det teglrøde område alene tilbage i det lyse sand. Af form var det rundovalt med en udstrækning på 0,75×1,0 m. I snit sås det teglrøde sandlag at udgøre de underste ca. 10 cm af anlægget. Rundt om den rundovale midte lå en bræmme af mørkebrun, trækulsholdig og fedtet fyld, der kunne følges ned gennem anlæggets underste lag. Den tolkes som en lille vold af organisk materiale, jord og tørv, der var bygget op omkring det varmpåvirkede centrum. De trækuls- og askeholdige lag udenom volden menes at stamme fra oprensning af det centrale område. Jo længere væk fra centrum, des større var koncentrationen af trækul og aske i lagene (fig. 7). En analyse af trækul fra disse lag viste, at man havde brugt lyng som brændsel. Det var desuden muligt gennem en C14-datering at påvise, at anlægget havde været i funktion i midten af 1200-tallet⁴.

Nær bunden af nedgravningen dukkede fem ret dybe stolpehuller op, alle placeret i forskellig afstand fra det varmepåvirkede centrum. Afstanden mellem stolpehullerne på tværs af centrum var op til 2 m. Stolperne må have båret en form for overbygning over det nedgravede anlæg.

Det er stadig lidt af en gåde, hvordan denne grube har fungeret. Med sine mere end fire kvadratmeter i fladen og med en stolpebygget overbygning, må det have fyldt godt op i rummet. Stolperne kan have været forbundet med tagkonstruktionen, og det er tænkeligt, at der over anlægget har været en form for loft eller gnistfang. Overbygningen har muligvis været sådan konstrueret, at der kunne hænge noget ned over anlæggets varme centrum, f.eks. kogekear eller pølser og fisk til røgning. Man kan også tænke sig, at der har siddet et stegespid fra stolpe til stolpe på tværs af det opvarmede område. Det er uvist, om der har været tændt bål i midten af nedgravningen, eller om man dér har anbragt glødende trækul, som kom fra et andet bål. Hvis det er tilfældet, har anlægget karakter af grue. Indtil videre er der ikke fundet direkte paralleller til dette anlæg i det publicerede materiale.⁵

Som nævnt var der på gulvfladen tegn på, at der har ligget en ovn langs indersiden af husets nordlige langvæg, lige øst for karnappen. Den omtalte bunke af sten kan være rester af ovnbunden.

Stenbunken var dækket af varmepåvirket ler, der i et sammenhængende lag strakte sig hen over stenbunken mod øst i en 3 m lang og ca. 2 m bred plamag. I dette lerlag blev der opsamlet flere stykker lerklining med aftryk af grene og pinde, og lerplamagen tolkes som en sammensunken ovnkappe. Den formodede ovn har været en såkaldt røgovn, der var udbredt i den middelalderlige bolig. Den stenforede bund og den tykke lerkappe kunne holde på varmen i lang tid, og ovnen har været god både til madlavning og til opvarmning.

Stensat grube

I hustomtens østlige del dukkede allerede i begyndelsen af 1994-udgravningen et større fyldskifte op, der i første omgang blev betragtet som husets østgavl. Fyldskiftet, der benævnes A38, stod klart afgrænset fra den omgivende fyld som en nærmest trekantet struktur med afrundede hjørner. Mod nord tangerede den stenene i den nordlige syldstensrække, mod syd var der ca. 1,5 m til ydervæggen. Mod vest nåede den omtrent frem til lergulvets østlige afslutning. Op af den grå, sandede fyld stak flere store sten, hvilket var årsag til, at anlægget blev tolket som en slags syldstensgrøft af type som A1 og A2. Efterhånden som lagene over og omkring A38 blev skrabet væk, viste anlægget sig at være af en anden karakter end forventet (fig. 8).

De forholdsvis store sten var anbragt i to parallelle rækker langs begge sider af en ca. 50 cm dyb, grubelignende nedgravning. Indvendig afstand



Fig. 8. Denstensatte grube, A 38, har formentlig været en lav kælder i husets østlige rum. Her ser man ind i den fra syd. – Foto: Palle Eriksen.

The stone-lined pit, A38, was probably a low cellar in the easternmost room of the house. Photographed from the South.

mellem stenrækkerne var ca. 80 cm. Stenene var næsten alle anbragt, så den fladeste side vendte opad. De lå på grubens sider eller på kanten af nedgravningen. Et par af de større sten var understøttet af lidt mindre sten. I en vinkel mod vest lå endnu et par sten, der dog kan være rykket ud af leje. Anton Andersen kunne fortælle, at han netop på dette sted havde fjernet en stor sten, der nu lå i hegnet. Den målte 50×35×35 cm.

Anlægget tolkes som en stensat grube, der måske har fungeret som en lav kælder. Adgangen til den ca. 3 m lange grube kan være foregået fra nord, idet nedgravningen fortsatte i den retning – uden stenføring. Der har antagelig været en form for trædække over gruben.

Fylden i A38 bestod af lag af gråt og brungråt sand med lidt ler og lidt trækul. Under udgravning af anlægget dukkede der især i de øverste lag en del middelalderlig keramik op. Bl.a. blev der fundet store dele af en kuglepotte samt et par glaserede skår fra kander (fig. 9).

Sådanne små kældre inde i huset var ikke ualmindelige i middelalderen.⁶ Om man overlevede vinteren, var afhængig af forrådet, og i enhver husholdning har tilberedning og opbevaring af forråd været af største betydning. Man må formode, at der i de fleste gårde har været både kældre og lofter, der var beregnet på opbevaring af præparerede fødemidler.



Fig. 9. Dele af en stor kuglepote, X74, blev fundet ved denstensatte grube. Her ses et stykke af karsiden. – Foto: Jørgen Borg.

Parts of a large globular vessel, x74, were found next to the stone-lined pit.

Stenlægninger

Øst for hustomten eller måske i dens østlige ende blev der registreret to aflange stenbrolægninger.

De var begge orienteret øst-vest, og de lå med en indbyrdes afstand på ca. 1,75 m.

Selvom de to stenlægninger ikke var lige store, var de opbygget på samme måde: Først var der gravet en fordybning i det grå sand. Den nordligste var ca. 38 cm dyb med skrånende sider og let tilspidset bund, mens den sydlige var 25 cm dyb med rundede sider og bund. De aflange nedgravninger var derefter fyldt op med gult sand. I dette sand var de håndstore marksten anbragt lodret og ganske tæt, så den samlede stenlægning blev stabil og fast. Under snitning af anlæggene fremkom enkelte småkår af middelalderkarakter i fylden.

De to stenlægninger skal antagelig ses som dele af den middelalderlige hustomt. De kan have fungeret som gangbroer ved døråbninger i forbindelse med østgavlen. Det er muligt, at den nordlige har afløst den sydlige, der stratigrafisk set lå en anelse dybere. De kan dog også have fungeret samtidig. Der var ikke tegn på, at de to anlæg var rester af en større, sammenhængende stenbrolægning.

Gårdsplads

Under udgravningen i 1995 blev felt I udvidet, så arealet syd og øst for hustomten kunne blive undersøgt. Mod øst forventede man at finde en klokkeren, østlig afslutning på huset, hvilket som nævnt ikke skete. Mod

syd skulle pladsen foran huset undersøges for at se, om der var spor efter de aktiviteter, man kunne forestille sig, havde foregået her. Området blev afdækket i en afstand af ca. 6,5 m fra den sydlige sydstensrække.

Det var ikke de store overraskelser, der dukkede op i denne del af feltet. Spredte stolpehuller ved beboelseshusets sydvestlige hjørne kunne tyde på, at en eller anden bygning af en let konstruktion kan have stødt til beboelseshuset her. Ud for midten af den sydlige langvæg lokaliseredes et nærmest rundovalt fyldskifte, A80, hvis fyld bestod af mørkegråt sand med lerklatter, trækulstumper og en del skår. I den nordlige ende lå der flere små og mellemstore sten i vilkårlig orden. I den sydlige del sås et rundt fyldskifte på ca. 1 m i diameter. Fylden i dette 5 cm dybe fyldskifte bestod af varmegædvirket ler, trækul og skår. I profilet gennem anlægget viste det sig, at A80 var en ca. 30 cm dyb nedgravning, hvori den blandede fyld lå uden lagdeling. Der var ikke tale om en egentlig affaldsgrube, men snarere om de udjævnede rester af et eller andet anlæg, måske en ovn.

Langs feltets sydside sås et fyldskifte, der lod formode, at de middelalderlige kulturspor strakte sig sydover. Øverst i feltets nordøstlige hjørne fremkom der et par markante stolpehuller, der viste, at der nok også her har stået en bygning. Forbindelsen til beboelseshuset kunne ikke klarlægges, men orienteringen taget i betragtning kan der være tale om en bygning, der stod vinkelret på den udgravede tomt. De grøfter og render, der blev lokaliseret i felt I, vil blive omtalt i afsnittet "Toften".

Genstandsmaterialet fra beboelseshuset

Langt den største genstandsgruppe udgøres af potteskår fra forskellige former for kar, der har været anvendt i den middelalderlige husholdning. Men også hvæssesten og genstande af jern er med til at give et indtryk af dagliglivet i Koustrup i 1200-årene.

Uglaseret keramik

Under udgravningen fremkom der en mængde skår af den gråbrune, groftmagrede keramik, der i Vestjylland udgjorde den mest udbredte lertøjstype fra 1000-tallet og frem til ca. 1400 (fig. 10). I det vestlige Danmark findes denne keramik i to varianter, nemlig en mellemhårdt brændt udgave, der var fremstillet i mile, og en hårdtbrændt udgave, der var fremstillet i pottemagerovn. Den milebrændte keramik henføres fortrinsvis til en lokal, landlig kontekst, mens den hårdtbrændte form relateres til købstadsmiljø⁷. Keramikken fra Koustrup er antagelig brændt i mile og sandsynligvis fremstillet i lokalområdet. Både godstype, fremstillingsmåde og karformer har mange lighedspunkter med keramikken fra det ældste Ringkøbing. På indersiden af flere af skårene ses drejeriller fra efterdrej-



Fig. 10. Udvalg af randskår fra beboelseshuset. De fleste har udadbøjet rand og stammer fra kuglepotter, men de tre sidste i den nederste række har lodret rand og må stamme fra skåle. På det midterste skår i øverste række og på det andet skår fra venstre i den mellemste række ses klinkehuller fra reparationer af revner i karsiden. – Foto: Jørgen Borg.

A selection of rim sherds from the dwelling house. Most have a flanged rim and stem from globular vessels. However, the last three in the lower row have a straight rim and must be from a bowl. The middle sherd in the upper row and the second rim from the left in the middle row have holes from a rivet repair due to cracks in the vessel.

ning af det ellers håndopbyggede kar. Magringsmaterialet er sand, og på ydersiden træder de større magringskorn ofte frem.

Ikke mindre end 2467 sideskår og 218 randskår af denne godstype blev fundet i felt I. Langt størstedelen af dem er fundet inde i beboelseshuset. 181 af randskårene har udadbøjet randparti, der viser, at de stammer fra højmiddelalderens foretrukne kogekar, kuglepotten, der er karakteriseret ved det nærmest kugleformede korpus, den rundede bund og den udadbøjede mundingsrand. Af de resterende randskår har de 12 en lodret eller svagt skrånende udformning af randen, der viser, at de kommer fra skåle og fade. Fem randskår stammer fra kander, mens resten er for fragmentarisk bevaret til at kunne sættes i bås.

Skårene er fortrinsvis fundet i de centrale og østlige dele af tomten, mens der i den vestlige og sydvestlige del nærmest var fundtomt. Denne fordeling ændrer sig ikke ned gennem lagene. De husholdningsmæssige

aktiviteter i huset må især være foregået i området fra den stensatte grube i øst og til lergulvets vestlige afslutning i hele husets bredde. Ud for den midterste del af den nordlige syldstensrække blev der endvidere opsamlet store mængder skår. Det var det kraftige udsmidslag udenfor karnappen, der var så fundrigt. Syd og øst for hustomten var skårmængden moderat, og de fleste skår er her fundet i mindre anlæg som render og stolpehuller.

Kuglepottes

Omkring halvdelen af en meget stor kuglepote, x74, blev som omtalt fundet ved stenene i anlæg A38. Af en anden kuglepote, x5, var bunden og lidt af randen bevaret. Den stod nedgravet lige indenfor den sydlige syldstensrække i husets østlige ende.

Fra beboelseshuset er udvalgt 59 randskår fra kuglepottes til nærmere undersøgelse. Fælles for dem er, at de alle er fundet inde i hustomten i forbindelse med afskrabning af gulvlagene. Deres stratigrafiske indplacering er derfor kendt. Et andet fællestræk er, at der er så meget bevaret af dem, at man kan se, hvordan randen er udformet.

Der findes i materialet tre hovedudformninger af randene. Den ene, randform A, er den klassiske, vestjyske kuglepottesrand, nemlig den blødt svungne, nærmest S-agtige form uden skarpt knæk mellem hals og rand og uden lågfals (fig. 11). Til denne kategori henregnes 43 af de udvalgte skår. Indenfor rammerne af randform A findes der mange varianter, fra moderat til stærkt svungne og fra tyndvæggede, sirligt udformede til tykvæggede, groft udformede rande. Det store stykke rand, der var bevaret af kuglepote x74, er også af denne type.

Randform B er karakteriseret ved, at mundingsranden er krænget så langt over, at den nærmest står vinkelret på pottens hals (fig. 12). På indersiden af randen eller på selve randkanten kan der være en mere eller mindre markeret lågfals. På nogle af skårene er kanten af randen skåret ret af, så den i tværsnit får en kantet form. Til denne gruppe henregnes 10 skår fra forskellige kar.

Randform C er repræsenteret ved en lille gruppe på seks randskår (fig. 13). Randene i denne gruppe har et markant knæk mellem hals og rand. Selve randen er ret bred og flad, så der har kunnet ligge et låg.

Ud over at vise de forskellige typer af randformer, fortæller disse skår også om, hvor stor en diameter, kuglepottes munding havde. Det er igen en indikator for karrets størrelse. På de udvalgte skår er der målt mellem 8 og 18 cm i mundingsdiameter. Det største tværmål tegner x74 sig dog for. Munden på denne store kuglepote er nemlig 24 cm i diameter. De bevarede rester af karside og bund viser, at x74 har været 40-45 cm høj. Nogle af kuglepottes har altså haft en betragtelig størrelse, mens andre har været forholdsvis små. Kuglepottes blev anvendt både til at

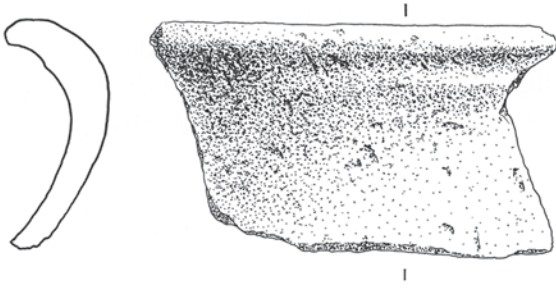


Fig. 11. Randform A. 1:2. –
Tegning: Peter Duun Ander-
sen.
Rim type A. Scale 1:2.

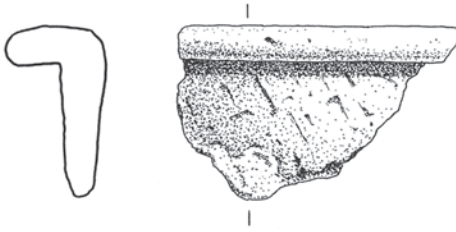


Fig. 12. Randform B. 1:2. –
Tegning: Peter Duun Ander-
sen.
Rim type B. Scale 1:2.

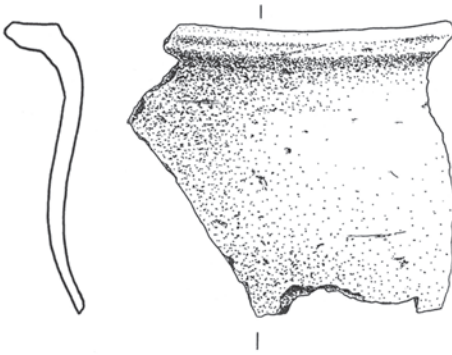


Fig. 13. Randform C. 1:2. –
Tegning: Peter Duun Ander-
sen.
Rim type C. Scale 1:2.

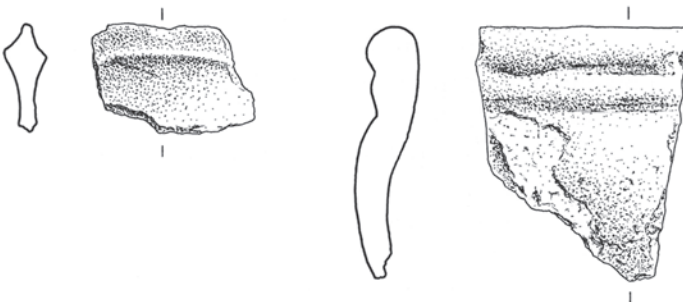


Fig 14. To randskår
fra uglaserede kander.
1:2. – Tegning:
Peter Duun Ander-
sen.
Two rim sherds from
unglazed jugs. Scale
1:2.

opbevare mad i og som kokekar. At grøden kunne brænde på, viser de fastbrændte madrester, der ses på indersiden af flere af skårene. Som kar-type har kuglepotten været kendt i det vestlige Jylland siden slutningen af vikingetiden, og den holdt skansen som det foretrukne husholdningskar frem til omkring 1400, hvor andre karformer vandt indpas.

Uglaserede kander

Fem af de registrerede randskår fra felt I må stamme fra uglaserede kander (fig. 14). Selvom de kommer fra fem forskellige kar, har de det tilfælles, at randformen er lodret eller svagt udadbøjet, og at randen er fortykket med en udvendig profilering, der kan være rundet eller skarpkantet. Desuden er de alle fremstillet af samme gråbrune, mellemhårdt brændte gods som kuglepotterne. De fem skår viser, at fire af kanderne har været af moderat størrelse og ret tyndvæggede, mens den femte kande har været større og kraftigere udformet.

I perioden fra midten af 1200-tallet og hundrede år frem var kander en vigtig del af husgerådet i middelalderlige hjem. De blev brugt både til at skænke af og som drikkekrus. Skår af kander findes i stort set alle høj-middelalderlige tomter, hvor de to typer, den uglaserede og den glaserede, optræder side om side. Kanderne form var ret ensartet landet over, og randene fra Koustrup passer godt ind i det generelle billede.

Glaserede kander

Otte skår fra glaserede kander blev indsamlet i felt I, heraf to udenfor hus-tomten. Fælles for dem er, at de er fremstillet af fintmagret gods og brændt i en pottemagerovn ved høj temperatur. To af skårene er sammenhørende, og de udgør en del af skulderen af en kande, der på ydersiden har været beklædt med olivenbrun glasur med lyse nister. På et randskår af en kande, der har været beklædt med brunliggrøn glasur, er så stor en del af kandens hank bevaret, at man kan se, den har været snoet (fig. 15).

Fig. 15. Del af glaseret kande med snoet hank. Selve mundingranden vender ud mod beskueren. – Foto: Jorgen Borg.

A part of a glazed jug with a twisted handle.

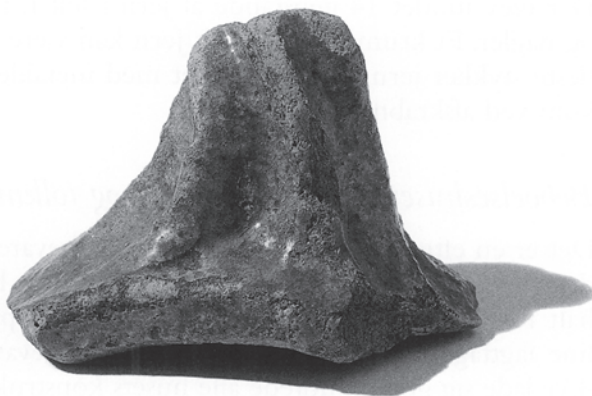




Fig. 16. To hvæssesten af norsk glimmerskifer fundet i hustomten. På den forreste ses i den afbrækkede ende en lille fordybning, der viser, at man har forsøgt at bore et hul i hvæssestenen, så den kunne hænge i bæltet. Det er dog blevet ved forsøget. – Foto: Jørgen Borg.

Two whetstones made from Norwegian mica schist, found in the dwelling house. The one in the front has a small depression in the broken-off end, indicating an attempt to drill a hole in the whetstone in order to be able to hang it from the belt. The hole was never finished.

Hvæssesten

Der blev fundet tre fragmenter af hvæssesten i felt I (fig. 16). De er alle af den lysegrå, finkornede glimmerskifer, der i vikingetid og middelalder i store mængder blev importeret fra Norge. Et fragment er meget lille, men de to andre er hhv. 10,6 cm og 12,2 cm lange. Alle tre stykker bærer præg af flittig brug. To af hvæssestenene blev fundet inde i beboelseshuset, mens den tredje og længste lå i det store udsmidslag lige udenfor karnappen.

Genstande af jern

Der blev fundet 14 genstande af jern i felt I. Halvdelen udgøres af søm og nagler. Et krumt stykke fladt jern kan være en del af en kornsegl. De fleste stykker jern blev lokaliseret med metaldetektor, mens nogle fremkom ved afskrabning af lagene.

Beboelseshuset – sammenfatning og tolkning

Det er en efter danske forhold ganske velbevaret middelalderlig hustomt, der blev udgravet i felt I. Selve det faktum, at bygningen hverken havde haft forgængere eller efterfølgere på samme plads, er specielt. Trods de fine iagttagelsesmuligheder og de mange bevarede levn, kunne det dog ikke lade sig gøre at udrede alle husets konstruktionsdetaljer. Man kunne

konstatere, at husets langvægge har været opført på en stensyld bestående af marksten, der var lagt direkte på den daværende overflade. Husets bredde har været omkring 5,5 m. På syldstenene har der formodentlig ligget et stykke vandret tømmer, fodremmen, hvori væggenes bindingsværk var fastgjort. Der er ikke fundet spor efter vægmateriale i øvrigt, men det er mest sandsynligt, at det har været risflet med lerklining.

En udbygning midt på nordvæggen betragtes som et oprindeligt udskud, der har føjet et par kvadratmeter til husets gulvareal. Også udbygningens vægge har hvilet på syldsten, og husets tag har været forlænget ud over den.

Som det ikke sjældent er tilfældet ved middelalderlige landhuse, har gavlførloebene været vanskelige at få rede på. Manglen på kulturspor øst og vest for tomten viste, at husets maksimale længde ikke overskred 18 m. Mod vest kan et af de to aflange anlæg A1 og A2 have indgået i en gavlkonstruktion, mens der mod øst fandtes enkelte stolpehuller, der måske var rester af østgavlen.

De få stolpehuller, der i øvrigt blev registreret i tomten, anses for de flestes vedkommende for at være spor efter stolper, der på den ene eller den anden måde har styrket væg- eller tagkonstruktionen. Enkelte af stolperne har stået i bygningens midterakse, og de kan indicere en tagkonstruktion med midtsuler. Der synes dog at have været for få stolper til en sådan konstruktion, og man må nok gå ud fra, at disse stolper har støttet de tværgående spær, og at ydervæggene har været tagbærende. Enkelte stolpehuller kunne følges i to linier på tværs af bygningen, og de kan markere skillevægge, der i så fald inddelte bygningen i tre rum.

Husets gulv var i de vestlige og centrale dele dækket af et gult lerlag, mens de østlige dele har haft jordgulv. I bygningens østlige ende var der en stensat grube, der formodentlig har fungeret som en lav kælder. Umiddelbart øst for dette anlæg lå to aflange stenlægninger, der kan have fungeret som stenbroer ved døråbninger i østgavlen. Der blev i øvrigt ikke fundet spor efter døråbninger i tomten.

Husets opvarmnings- og kogefaciliteter har været placeret centralt i det område, hvor der var lergulv. Der er ikke påvist entydige ildsteder eller ovne, men forskellige spor viste, hvor de kan have været. Et stort, leret fyldskifte midt i huset viste sig at dække over et nedgravet anlæg, der tilsyneladende havde fungeret som en slags grue eller nedgravet ildsted. Over nedgravningen havde der været en stolpebygget overbygning, måske et gnistfang. Langs nordvæggen, lige øst for karnappen, var der spor efter en ovn, der må høre til husets yngste fase. På lergulvets sydvestlige hjørne fandtes spor af et ildsted.

Som det fremgår, er denne hustomt blevet tolket som et beboelseshus. Det er der flere grunde til. For det første har det centrale rum været opvarmet. Her var der lergulv, og her har man kunnet opholde sig og lave

mad under bekvemme forhold. For det andet blev der i og omkring hus-tomten opsamlet ret store mængder potteskår og andre genstande fra den middelalderlige husholdning. Alt sammen tegn på, at man boede og virkede i huset.

Trækul både fra A39 og fra det kraftige udsmidslag ud for karnappen er blevet C14-dateret til perioden 1215-1280. Indenfor dette tidsrum har huset været i funktion. Dateringen støttes af skårmaterialet, der kan henføres til hele 1200-tallet.

På den tid, hvor Koustrup-huset var i brug, blev beboelseshuset på en gård kaldt salhuset eller ildhuset.⁸ Det, der adskilte dette hus fra toftens andre huse, var, at her var ildstedet, der gav varme, lys og kogefaciliteter. Ildhuset kunne være inddelt i flere rum. Hvor det centrale rum med ildstedet må betragtes som køkken og opholdsrum, kunne der i huset være et par mindre rum, der kaldtes herberge eller kammer. Fra en af lovteksterne i Jyske Lov ved vi, at herberget i nogle beboelseshuse kunne aflåses.⁹ Om ildhusets mindre rum var sovekamre eller blot opbevaringsrum er uvist. I landskabslovene er også beskrevet, at man i ildhuset opbevarede husets aflåste kister og skrin samt senge med dynetøj. Det er troligt, at Koustrup-huset har været indrettet med to eller flere rum med de samme funktioner, som de skriftlige kilder omtaler. Midtersektionen, der vistnok afgrænsedes af skillevægge, kan så betegnes som køkkenet, mens det østlige rum, hvor kælderen var, kan have været et kammer med funktion af fadebur. I husets vestlige ende kan der have været et uopvarmet rum.

I modsætning til den ensartede udvikling af hustyper i tiden frem til vikingetidens slutning, viser middelalderens husbyggeri mange forskellige konstruktionsmåder og planløsninger. Adgangen til byggematerialer og lokale traditioner har i høj grad været bestemmende for udfaldet. Især i 1100-1300-tallet forekommer tilsyneladende en mangfoldighed af løsningsmodeller i husbyggeriet, og i denne periode ses ofte en kombination af forskellige konstruktionsmåder.¹⁰ I Vestjylland kendes kun til få landhuse fra dette tidsrum, og de er af temmelig forskellig udformning. Nogen direkte parallel til Koustrup-huset kendes ikke.

En gård fra højmiddelalderen, som Ringkjøbing Museum har udgravet i Fjand ved Nissum fjord, var således ganske anderledes opbygget.¹¹ Her var ydervæggene opført af lyngtørv på en stensyld, og en række suler i husets midterakse havde båret taget. Huset var opdelt i to afdelinger, nemlig stald mod vest og beboelse mod øst. Foran huset var en indhegnet plads omgivet af et tørvedige.

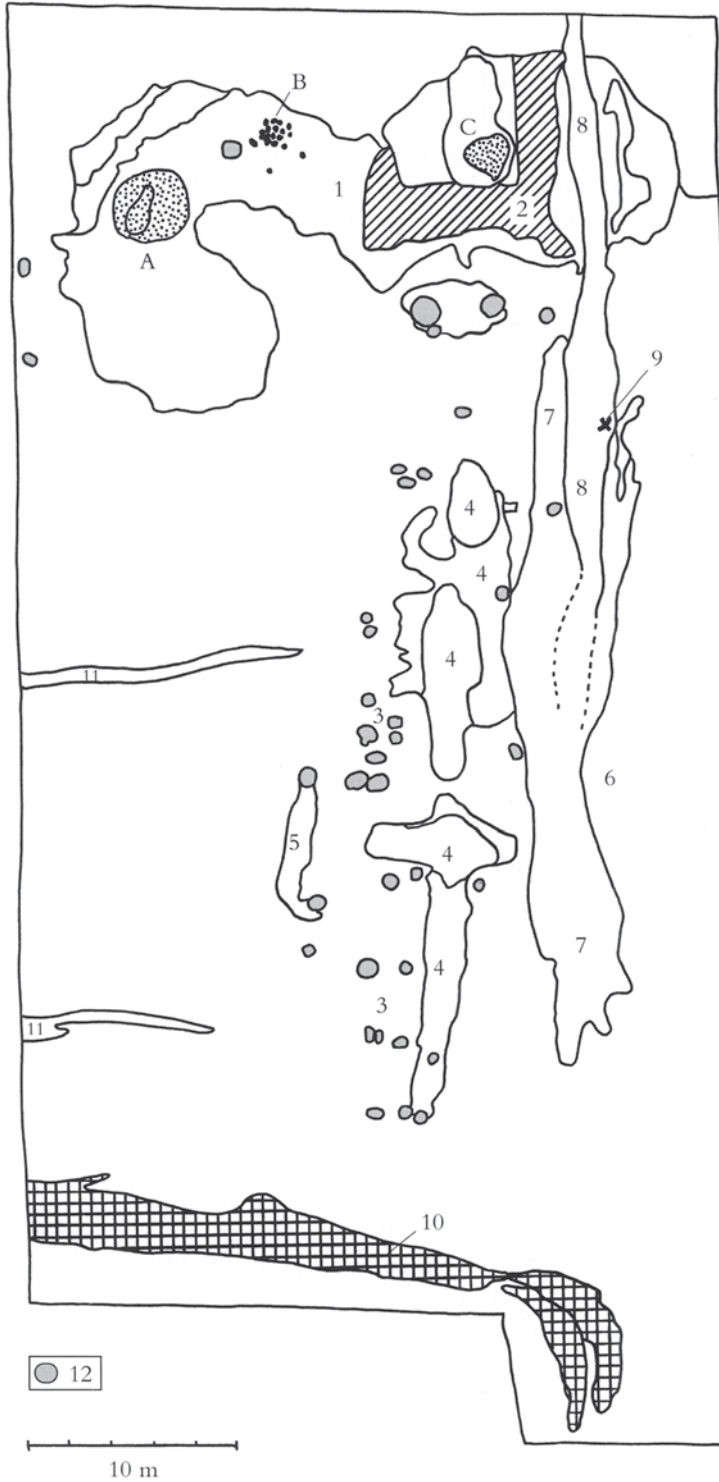
Længere nordpå i det vestlige Danmark, nemlig i Thy og på Mors, har man også brugt tørv som vægmateriale i middelalderen, og man har kendt til brugen af midtsuler.¹² Kombinationen af tørvevægge og midt-

suler var især udbredt i egne, hvor bygningstømmer var en mangelvare.

I Birk ved Herning er der indenfor de sidste par år undersøgt tre gårdsanlæg fra højmiddelalderen.¹³ Der kunne i alt udskilles seks sikre hustømter, der alle havde jordgravede stolper i ydervæggene, og en række tagbærende midtsuler stående i bygningens midterakse. Et af husene ser ud til at have haft et udskud mod syd. Den konsekvente brug af stolper i ydervæggene viser, at man ikke var i bekneb for egnet tømmer i det område.

I den vestjyske landbebyggelse fra middelalderen er der registreret syldsten både under tørvevægge, hvor de antagelig har fungeret som dræn, og under ydervægge af bindingsværk. Huse, der har været opført på stensyld, kan være vanskelige at påvise arkæologisk, idet stenene ofte vil være fjernet helt eller delvist. I de senere år er der dog på landsplan udgravet flere middelalderlige landhuse, hvis ydervægge har været opført af bindingsværk på syldsten. Brugen af stensyld ser ud til at vinde indpas i den tidlige middelalder, men først efter år 1100 er denne byggemåde blevet almindelig udbredt her i landet. Det kan være vanskeligt at se, om huse med bindingsværk har haft fodrem, eller om de lodrette stolper i bindingsværket har hvilet direkte på syldstenene. I Koustrup lå syldstenene som nævnt med et jævnt overfladeniveau, så det er nok sandsynligt, at huset har haft fodrem.

Det ser ud til, at udbygninger i form af udskud middelalderen igennem har været almindelige her i landet. I det kendte materiale viser udskuddet sig oftest som en række stolpehuller parallelt med og omtrent en meter udenfor en ydervæg. Blandt de udgravede syldstenshuse fra før 1350 er der ingen, der sikkert har haft udskud som i Koustrup. I Klemmenstrup ved Køge er der fundet spor efter en bygning, der måske var opført på syldsten, og ved hvis formodede nordvæg, der var rester af et udvendigt ovnanlæg.¹⁴ Tomten dateres til midten af 1300-tallet. Levnene synes dog så svage her, at det ikke med sikkerhed kan siges, hvordan sammenhængen har været. I den nedlagte landsby Torup i Nordsjælland er der i 1960'erne udgravet et fiskerhus med syldsten og udskud. Det dateres noget senere end Koustrup-huset, nemlig til midten af 1400-tallet. I dette hus var ruminddelingen meget klar, og det var tydeligt, at udskuddet ikke havde rummet en ovn.¹⁵ Som et sidste, dog noget yngre, eksempel skal nævnes en gård fra Vinkel nær Viborg. Den menes at stamme fra begyndelsen af 1500-tallet, og den står nu genopført på Hjerl Hede.¹⁶ Langs halvdelen af den sydlige facade er denne bygning forsynet med et udskud, der ganske vist ikke ligner en karnap, men som, ligesom resten af huset, er opført af bindingsværk på en stensyld. Taget er ført ud over udskuddet, der angiveligt har fungeret som fårest. Grundplanen i Koustrup står indtil videre ret alene.



- ◀ Fig. 17. Oversigtsplan over de forskellige anlæg i felt II. 1. Tørveplamagen, A191. 2. Spor efter tørvevægge omkring ildsted C (skraveret). 3. Stolperækken i den ældste fase af den enlige langvæg. 4. De to fundamentsgrøfter med tværgroft i de to yngste faser af den enlige langvæg. 5. Indgangsparti eller rester af udskud. 6. Bortgravet eller bortroderet område af bakken, der senere var fyldt op med flyvesand. 7. Det ældste nord-syd gående grøftforløb, A187. 8. Det yngste nord-syd gående grøftforløb, A182. 9. Her blev bronzekorset fundet. 10. Den tørvefyldte grøft, A185. 11. De to øst-vest gående grøfter. 12. Stolpehuller. Ildstederne på tørveplamagen er benævnt A, B og C. – Rentegning: Peter Duun Andersen.

Plan in scale 1:100 showing the structures in area II. 1. The peat blotch, A 191, in the northern part of the area. 2. Traces from peat walls around fireplace C are indicated with hatching. 3. The row of postholes in the older phase of the single wall. 4. The two foundation trenches with a cross-ditch in the two younger phases of the single wall. 5. The entrance or the remains of a projection. 6. A dug-away or eroded area of the hill later filled with shifting sand. 7. The oldest north-south running ditch stretch, A187. 8. The younger north-south running ditch stretch, A182. 9. The spot where the bronze cross was found. 10. The peat-filled ditch, A185. 11. The two ditches running east-west. A, B, and C are fireplaces on the peat area. 12. Postholes.

Økonomibygninger

Fra de skriftlige kilder ved vi, at der til den middelalderlige gård også hørte stald, lade og værkstedshuse. På luftbilledet over det middelalderlige Koustrup-område ses tydeligt nogle linier og mørkefarvninger i vegetationen lidt sydøst for det udgravede beboelseshus. De blev fra første færd tolket som levn efter gårdens økonomibygninger. For at lokalisere dem, blev der i 1995 og 1996 udgravet et 30×16 m stort felt, kaldet felt II, over det areal, der kunne indkredses på baggrund af luftbilledet. Begge udgravningskampagner foregik i et par forholdsvis tørre og blæsende somre, så både arbejdet og de arbejdende var noget påvirket af sand- og jordfygning, der ofte gjorde iagttagelsesforholdene vanskelige.

Oversigt over anlægssporene

I felt II dukkede der mange forskellige anlægsspor op (fig. 17). Hele den nordlige tredjedel var dækket af et meget stort fyldskifte, der viste sig at være opbygget af lyngtørv. Centralt i feltet blev der fundet stolpehuller og grøfter med tørv og sten, formodentlig fra en nord-syd gående bygning. Flere steder krydsedes fladen af grøfter og render. De mange anlægsspor giver et ret forvirret billede af bebyggelsen på dette sted, ikke mindst fordi der ikke entydigt kunne udskilles hustomter. I det følgende vil de enkelte elementer blive fremlagt.

Tørveopbygningen

Felt II's nordlige del domineredes som nævnt af et stort, plamageagtigt fyldskifte, A191. Fylden bestod af omsatte lyngtørv, hvilket gav fladen et

meget spraglet farvespil i alle grå nuancer med islæt af hvide blegsandsstriber, sorte morstriber og brunlige striber af jernal. Fyldskiftet, der tydeligt ses på luftbillederne, strakte sig over ca. 15 m i et uregelmæssigt, øst-vest orienteret forløb. I vest drejede det mod sydøst, hvorved det fik en kroget form. Bredden varierede en del, nemlig fra 5,5 m i øst til 3,0 m på midten og ca. 4,5 m i vest. Diverse snit gennem fyldskiftet viste, at det var forskelligt i øst og vest.

I østdelen var opbygningen foregået på den måde, at man først havde foretaget en næsten vandret, 3,5-4 m bred afgravning østfra ind i den sandbakke, som anlægget var beliggende på. På det dybeste sted havde man gravet omkring 60 cm af. Afgravningen, der havde jævnt skrånede sider, fortsatte 7,5 m mod vest. På den forholdsvis plane, men noget ujævne overflade, var der dernæst væltet nogle læs lyngtørv af. De underste tørvelag så ud til på et tidspunkt at være jævnet ud, hvorefter nye dynger af tørv var fordelt over området. Det var ikke muligt at konstatere, om tørvedyngen oprindeligt havde raget op over det naturlige terræn (fig. 18). Anlæggets vestlige ende var mere diffust opbygget, idet lyngtørvene her var fyldt op i en ca. 2,5 m bred grøft, der tilsyneladende ikke stod i direkte forbindelse med den østlige afgravning af bakkensiden. Tørvefylden mellem og over de to dele af A191 var flydt sammen.

I den østlige del af A191 blev der fundet dele af tørvevægge, der kan have fungeret som læmure, eller som vægge i et rum. Rester af den østlige og sydlige væg, samt lidt af vestvæggen var bevaret. Måske har rummet stået åbent mod nord, og måske har der ikke været tag over. De en meter brede vægge havde været opført af lyngtørv, og især i den østlige væg var det muligt at udskille omridset af hele, aflange tørv, der var anbragt i to rækker vinkelret på væggenes længderetning. De fleste af tørve-

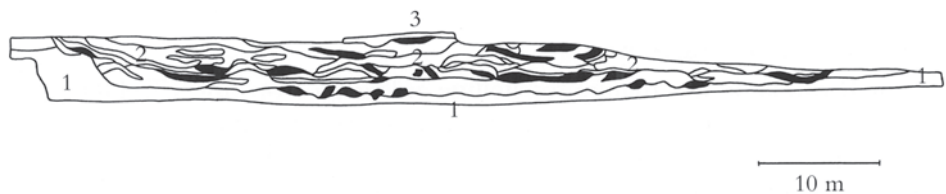


Fig. 18. Længdesnit gennem det tørveopbyggede anlæg A191. Det så ud til, at der fra øst var blevet gravet vandret ind i bakkensiden, hvorefter der i flere omgange var fyldt tørv i hulningen. 1. Bakkegrus. 2. Lyngtørvenes sammensætning af blegsand, rødbrun al og sort mor gav et spraglet udseende. De sortfarvede felter angiver mor-lagene. 3. Den gule lerplade fra ildsted C. – Rentegning: Peter Duun Andersen.

A longitudinal section through the peat-built structure A191. It looked, as if the hill had been dug away horizontally from the east, after which peat had repeatedly been filled into the hollow. 1. Gravel. 2. The composition of the peat: bleached eluviated sand, reddish brown hard pan and black raw humus gives a multicoloured impression. The black areas indicate the layers of raw humus. 3. The yellow clay plate from fireplace C.



Fig. 19. I forgrunden ses tørveæggen, hvor flere tørv kunne udskilles. Målepinden, der er 40 cm lang, ligger ved lerpladen til ildsted C, og bag den ses fladens tørvestruktur. Set fra sydøst. – Foto: Palle Eriksen.

The turf wall in which several individual turfs could be distinguished. The ruler, which has a length of 40 cm, is situated by fireplace C, and behind it, the turf structure of the surface can be seen. Seen from the Southeast.

ne målte 25×50 cm eller 25×25 cm. I det lille rum mellem tørvevæggene havde der været et ildsted eller ovnanlæg, kaldet ildsted C. Det bestod af en lerplade, der var anbragt direkte på tørvefladen i den sydlige ende af et ovalt tørveopbygget fyldskifte, i hvis nordende der også kunne udskilles omrids af hele lyngtørv, der målte ca. 35×12,5 cm (fig. 19).

Ud over ildsted/ovn C blev der fundet rester af endnu to ildsteder direkte på A191's tørveflade, nemlig det næsten runde ildsted A længst mod vest, hvis fyld bestod af teglrøde lerklatter og trækulsstykker og ildsted B, der dukkede op omtrent 4 m fra A191's vestkant. Det bestod af en plade af gult, fast ler, der iblandet trækul og aske lå over og omkring en bunke håndstore sten. Der blev fundet skår fra middelalderlige kuglepotter i fylden mellem stenene.

Kun tre stolpehuller sættes i direkte relation til A191. De to af dem befandt sig omtrent 1 m udenfor fyldskiftets ombøjede del i vest og syd. Det sidste dukkede op lige vest for ildsted B som det eneste registrerede stolpehul i selve anlægget. Stolper synes ikke at have haft nogen betydning i opbygningen af A191.

En mulighed er det imidlertid, at to store stolpehuller i det ovale fyldskifte lige syd for det tørveopbyggede rum skal ses i sammenhæng med dette anlæg og ikke med de sydligere beliggende bygningsspor. Hvordan forbindelsen har været, kunne desværre ikke udredes.

Det store, tørveopbyggede anlæg har givet stof til mange tolkninger. Den oprindelige funktion af A191 kan have været, at man ønskede at stakke lyngtørv og bruge dem som strøelse i stalden eller som byggemateriale. Fra historisk tid ved man, at udtjente og lagrede lyngtørv, de såkaldte "træk", indgik med staldtørvene i en slags cyklus, idet de alle blev smidt på møddingen og blandet godt. Denne næringsrige blanding blev i vid udstrækning anvendt som gødning på den sandede agerjord, der hørte til de vestjyske hedebrug. Denne måde at udnytte lyngtørvene på kan godt have rødder i middelalderen. Det store tørveanlæg havde ikke karakter af mødding, idet tørvefylden var "ren". Hvis det har været den oprindelige tanke med anlægget at opbygge et lager af lyngtørv, har tørvestakken på et tidspunkt tilsyneladende ændret funktion, idet der på fladen var tydelige spor efter mere huslige aktiviteter. Manglen på spor efter tagbærende konstruktioner sammenholdt med anlæggets besynderlige form gør, at man nok ikke kan tale om en regulær bygning. De aktiviteter, der er foregået ved de nævnte ildsteder/ovne, kan være foregået under åben himmel.

Langhuset

I felt II's centrale og østlige dele blev der undersøgt mange anlægsspor, der formodentlig stammede fra en nord-sydgående bygning. Desværre var kun den vestlige langvæg i denne bygning bevaret. Den østlige væg blev eftersøgt i flere omgange, senest i efteråret 2000, men uden held. I stedet kunne man konstatere, at senere aktiviteter har slettet alle spor efter østvæggen. Der var heller ikke kulturlag tilbage fra det område, hvor bygningens gulv har været. De bevarede anlægsspor synes at vise, at den vestlige langvæg har haft tre faser.

Til den ældste fase regnes en række jordgravede stolper, der kunne følges i et 15 m langt forløb. De sydligste 9,5 m udgjordes af stolpehuller fra seks par dobbeltstolper. I flere af dem var stolpesporet bevaret, og man kunne se, at stolperne havde været lodretstillede med ret afskårne ender og et tværmål på 10-12 cm. Nord for denne række af stolpepar stod stolpehullerne mere spredt, og vægliniens forløb var her noget usikker. Det er muligt, at der i virkeligheden var spor efter to bygninger, en nordlig og en sydlig.

Da den stolpebyggede væg skulle skiftes ud, valgte man en helt anden konstruktionsmåde. De jordgravede stolper måtte vige for ca. 1 m brede fundamentsgrøfter, hvoraf to, der lå i forlængelse af hinanden, var bevaret. Den nordlige, A190, fremstod i fladen som et noget udflydende fyld-

skifte, der viste sig at dække over en regulær 6,5 m lang grøft. Der blev ikke fundet stolpehuller i grøften. Syd for denne grøft var der et ophold på godt en halv meter, inden næste grøftforløb tog sin begyndelse. Denne sydlige grøft, A183, der var 7,75 m lang, blev i den nordlige ende afsluttet af en ca. 3 m lang tværgroft. A183's opbygning svarede til A190's, bortset fra, at der ca. 1,5 m fra sydenden havde stået en stolpe. Både over og langs siderne af grøfterne var fylden præget af lyngtørvsmateriale, og det er sandsynligt, at de har været fundamentgrøfter under vægge opbygget af lyngtørv. Opholdet midt i forløbet kan tolkes som døråbning. Tværgroften i A183's nordende markerer måske indgangspartiet.

På et tidspunkt har man åbenbart ønsket at udbedre den stående bygning. En ny grøft blev gravet ned oveni A190's sydlige ende. Denne grøft, A 189, var omtrent 5 m lang og 1 m bred. Den havde skrånende sider og rundet bund. Den adskilte sig fra de to førnævnte ved, at der på bunden lå en forholdsvis tæt stenkpækning på 4,25 m's længde og op til 60 cm's bredde. Stenene målte op til 20×20 cm. Mellem stenene dukkede der tre stolpehuller op, hvoraf de to i grøftens ender var 45 cm dybe. Det sidste stod midt i den sydlige halvdel. Over stenkpækningen bestod fylden af området lyngtørvsmateriale, og det er også her sandsynligt, at grøften har fungeret som fundamentgrøft under en tørvevæg. Stenene i bunden har været velegnede som dræn under den massive væg.

Oven i tværgroften i den nordlige ende af A183 blev der også anlagt en ny fundamentgrøft, A184. Den var ca. 3,5 m lang og 1 m bred. Et længdesnit gennem den viste, at der på bunden af grøftens østlige og centrale del lå en del mellemstore sten (fig. 20). Størst var koncentrationen på midten. Fylden omkring og over stenene var også her lyngtørvsmateriale, og også denne grøft tolkes som fundamentgrøft under en tørvevæg.

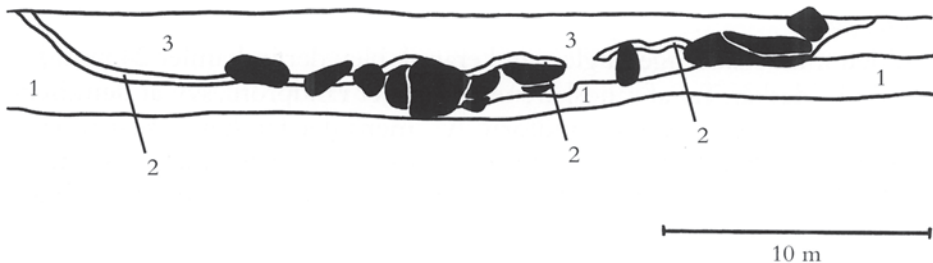


Fig. 20. Længdesnit gennem tværgroften, A184. Stenkoncentrationen var størst ved midten af grøften dér, hvor grøft A189 stødte til fra syd. 1. Gult, gruset sand. 2. Sammenhængende tørvedele med planterester. 3. Omrodet lyngtørvsmateriale. – Rentegning: Peter Duun Andersen.

A longitudinal section through the cross-ditch, A184. The concentration of stones was biggest in the middle of the ditch, where ditch A189 joined from the South. 1. Yellow, gritted sand. 2. Coherent peat with plant remnants. 3. Disturbed peat material.

Både stolperække og fundamentsgrøfter angiver en ret sikker bygningslængde på 15 m. Bredden kan der af gode grunde ikke siges noget om. Det er også uvist, hvilken funktion denne bygning har haft. Dertil er sporene desværre for mangelfulde.

Parallelt med og ca. 1 m vest for linien med stolpeparrene dukkede der i fladen et aflangt fyldskifte op. Det var orienteret nord-syd, og i hver ende af det havde der, med 3 m's mellemrum, stået en stolpe. Fyldskiftets placering ud for slippet mellem de to fundamentsgrøfter gav næring til en idé om, at der her måske havde været en slags indgangsparti eller vindfang.

Der blev registreret flere render og grøfter i felt II. De vil blive præsenteret i afsnittet "Toften".

Genstandsmaterialet fra felt II

I felt II blev der ikke fundet nær så mange potteskår som i felt I. Den forholdsvis ringe mængde middelalderkeramik fra dette felt underbygger teorien om, at de registrerede bygningslevn må stamme fra huse, der var tilknyttet landbruget og ikke husholdningen.

Den indsamlede keramik er fortrinsvis fundet omkring de tre ildsteder/ovne i A191 og omkring den enlige langvæg fra den nord-sydgående bygning. Også i grøft A104 blev der fundet nogle potteskår. Områderne uden for disse anlæg var stort set fundtomme.

Af de ca. 300 registrerede potteskår fra felt II, har omkring 10% ikke middelalderkarakter. Det skyldes, at der i stenalderen også har boet folk på stedet. Overalt i feltet blev der fundet flintafslag, og nogle af potteskårene er uden tvivl fra denne periode.

Udover keramik blev der fundet flere genstande af metal og dele af en kværnsten i feltet.

Kuglepotter

Af den middelalderlige kuglepottekeramik blev der indsamlet 24 randskår og 245 sideskår. Tre af randskårene har lodret randprofil, syv af dem henregnes under kategorien "randform A", mens der fandtes et skår til hver af randformerne B og C. De øvrige randskår er for fragmentarisk bevarede til, at man med sikkerhed kan sige, hvilken udformning de har haft.

Glaseret rødgoods

I felt II blev der kun fundet ét glaseret skår. Det var af rødgoods og havde på ydersiden rester af hvid pibeltersbegitning, hvorpå der var påført grønlig glasur. Det lille skår må nok stamme fra en middelalderlig kande.



Fig. 21. De tre stykker glimmergnejs kunne samles til ét stykke, der må være en del af en kværnsten. På baggrund af den lyse sten anes de ret store, rødbrune granater. – Foto: Jørgen Borg.

The three pieces of mica gneiss could be joined to one large piece, probably from a grindstone. Quite large, reddish-brown garnets are visible on the light stone background.

Kværnsten

Tre sammenhørende dele af en kværnsten af glimmergnejs med store korn af rød granat blev fundet to forskellige steder i felt II (fig. 21). Fragmenterne, der samlet måler 18×13,5×1,5 cm, er tydeligvis slidt glat på den flade overside, mens undersiden på grund af et horisontalt brud har naturstenens ujævne overflade.

Kværnsten af glimmerskifer med granater kendes fra flere andre middelalderpladser i Danmark. Stenene blev importeret fra Norge, hvor der i begrænset omfang er forekomster af denne bjergart. Norske kilder viser, at sådanne kværnsten blev brudt i større stil ved midten af 1200-tallet.

Metalgenstande

Felt II blev ligesom felt I jævnlige afsøgt med metaldetektor, og det gav en del fund af metalgenstande. I alt er der registreret 14 jerngenstande og en bronzegenstand fra felt II. Også for denne genstandsgruppe gælder det, at langt størstedelen af fundene er gjort i forbindelse med anlægssporene.

Af de 14 genstande af jern kan de otte ikke umiddelbart bestemmes. Dertil er stykkerne for små eller for forrustede. Resten fordeler sig på fire søm, en nagle og en del af et formodet knivblad.

Generelt må jerngenstandenes bevaringstilstand betegnes som ringe, og de dårlige bevaringsbetingelser for jern i dette område forklarer måske,

hvorfor der her, blandt gårdens formodede produktionsbygninger, ikke blev fundet flere jernsager.

Bronzekors

Det absolut mest spektakulære fund i felt II var et lille kors af bronze (fig. 22). Det blev fundet med detektor i grøftfylden fra grøft A182 i en del af feltet, hvor der i øvrigt ikke var andre genstandsfund. Da museets årvågne detektorfører Bent B. Anthonisen meddelte, at detektoren på et bestemt sted "lød på en helt særlig måde", spidsede højskolekursister og arkæologer øren.

Stor var overraskelsen, da der i det grå sand dukkede en irgrøn, korsformet genstand op. Det viste sig at være et overordentlig velbevaret lille bronzekors, der kun behøvede en kortvarig behandling på Konserveringscentret i Ølgod, før det kunne komme "hjem" igen til mere indgående undersøgelser.

Korset er af senromansk type og kan henføres til tiden omkring år 1200. Det måler 3,6×2,8 cm, og vejer 7 g. De fire korsarme udgår fra en kvadratisk plade i midten. Desværre er en af armene knækket af, inden korset havnede i sandet, så det er uvist, om det oprindeligt har været ligearmet. Hver af de tre bevarede korsarme ender i en kvadratisk plade. På midterpladen og på de små endeplader er der indridset et enkelt stregmønster, og i stregernes fordybninger findes der synlige rester efter forgyldning. Under konserveringen kunne man konstatere meget svage spor af forgyldning på resten af korsets forside, så det har nok oprindeligt været forgyldt.

Enten har korset været et hængesmykke, eller det kan have siddet på et skrin eller lignende. Har det været et hængesmykke, må der have siddet et øsken på den manglende korsarm. Hvis det derimod har siddet på et skrin, kan den manglende korsarm være gået tabt, da korset blev brækket af. Hvordan det er havnet i Koustrup, får vi aldrig at vide. Som nævnt lå det i et gråt flyvesandslag i grøft A182, og man kan forestille sig, at det blev tabt i grøften, for derefter at blive dækket med flyvesand. Korset kan godt have været i en bondefamilies eje, og selv om det er fremstillet omkring år 1200, kan det være tabt mange år senere.

Økonomibygningerne – sammenfatning og tolkning

Som nævnt var målet med undersøgelserne i felt II at få rede på de økonomibygninger, der nødvendigvis må have hørt til beboelseshuset i felt I.

Der kom ikke entydige hustomter for dagen, men vi kan konstatere, at der har været middelalderlig aktivitet i dette område, og at der formodentlig har ligget en eller to bygninger her. Det er desuden muligt at fastslå, at brugen af området har ændret sig med tiden. Både det besynderli-



Fig. 22. Det lille, romanske bronzekors blev fundet i sommeren 1996, mens 25 kursister fra Vestjyllands Højskole var til stede. Det er sandsynligvis det mest fotograferede middelalderkors i landet. På forsiden ses stregmønstret på de små plader. Bagsiden derimod er uden ornamentik, og det er uvist, om den har været forgyldt ligesom forsiden. – Foto: Jørgen Borg.

The small, Romanesque bronze cross was found in the summer of 1996 while 25 participants from the Vestjylland Folk High School were present. It is probably the most photographed cross from the Middle Ages in Denmark. On the front, the line ornament on the small plates is visible. The back has no ornament, and whether it was gilded like the front is uncertain.

ge tørveanlæg med ildsteder/ovne på og den enlige langvæg viser flere faser i udformning og funktion. Desuden er arealet tilsyneladende blevet reguleret på et senere tidspunkt, idet der var anlagt grøfter gennem anlægssporene. Områdets brugsperiode kan i virkeligheden have strakt sig over et par århundreder, idet langvæggen med de parvise stolper udmærket kan stamme fra den tidligste middelalder, mens fundamentsgrøfter med sten og tørv snarere rækker fremad i tid. Også genstandsmaterialet kan uden besvær henføres til en periode, der strækker sig fra omkring 1100 til omkring 1300.

Anlægssporene i felt II danner et mere uroligt billede, end det er tilfældet med beboelseshuset i felt I. Tolkningmæssigt er vi på usikker grund her, men det er ikke utænkeligt, at de ældste bygningsrester i felt II stammer fra den første bebyggelse af toften. Hvis de grøfter, der skærer gennem bygningslevnene, faktisk vidner om en omlægning af toftegrænserne i højmiddelalderen, kunne man forestille sig, at beboelseshuset i felt I

repræsenterer den yngste fase i bebyggelsen på toften. Hvis denne hypotese holder stik, må man søge toftens sidst benyttede stalde og lader andetsteds i området.

Toften og dens afgrænsning

Toften var i middelalderen det indhegnede område, hvorpå gårdens huse var beliggende. På toften var bonden og hans husstand i juridisk forstand beskyttet mod overgreb fra omverdenen. Toften var deres særjord. Tilsyneladende kunne vikingetidens og den tidlige middelalders toft være af en betragtelig størrelse på flere tønder land, men med reguleringer af landsbyens jorder i løbet af middelalderen opstod de mindre tofter.¹⁷

Man må gå ud fra, at Koustrups gårde var beliggende på afgrænsede tofter. Fra landskabslovene ved vi, at tofterne ofte var indhegnet med et gærde, men i Koustrup viste toftegrænserne sig at være grøfter, og måske også diger. De mange forløb af mere eller mindre markante grøfter i feltterne gav dog ikke et helt klart billede af toftens afgrænsning. I det følgende vil de forskellige grøftforløb blive præsenteret.

I felt I blev der langs med og ca. 1,5 m fra beboelseshusets nordvæg allerede efter første afrensning registreret en 50 cm bred grøft, der forløb i hele husets længde og lidt til. Dens vestlige afslutning kendes ikke, da den ligger udenfor feltets grænse. Mod øst løb den nærmest ud i sandet nogenlunde på højde med hustomtens formodede østende. Grøften var noget uregelmæssigt bevaret, idet den i vest var 35 cm dyb og i øst kun 15 cm dyb. Grøften har oprindelig stået åben, men er senere føjet til med gråt flyvesand, nok af flere omgange. Mange steder blev der i fylden fundet skår fra middelalderlige kuglepottes. Midterdelen af grøften forløb ud for karnappen, og den var her fyldt op med et kraftigt udsmidslag fra ovne og ildsteder. Andet husholdningsaffald er også røget den vej ud, idet der var rigtig mange potteskår i fylden netop her. Dette grøftforløb, der kan skelnes på luftbillederne, markerer antagelig toftens nordlige grænse. Vi ved ikke, om den har dannet skel ind til en nabotoft eller ud mod et eller andet fællesareal.

De nordlige 3 m af en nord-syd grøft blev lokaliseret i felt I's sydøstlige del. Grøften var ca. 40 cm dyb med skrånende sider og rundet bund. Fylden i den del, der var synlig i feltet, var meget heterogen og varmepåvirket, som om den var blevet fyldt op med ildstedsaffald. Det er tænkeligt, at denne grøft har haft en afgrænsende funktion, men det er uvist, om den har været toftegrænse.

I felt II stødte man i feltets sydvestlige fjerdedel på to parallelle grøfter, der lå med en indbyrdes afstand på ca. 8 m. Begge skød sig mod øst ind i feltet fra den vestlige kant. Den nordlige var den mest markante, og den kunne følges over ca. 7 m. Den var ca. 40 cm bred og op til 30 cm dyb.



Fig. 23. Snit gennem den sydlige grøft i felt II. De enkelte tørv ses tydeligt. Set fra øst. – Foto: Palle Eriksen.

A section through the southern ditch in area II. The individual turfs are clearly visible. Seen from the East.

Den havde fyld af omrodet lyngtørvsmateriale, hvori der blev fundet skår af middelalderlige kuglepottes. Den sydlige derimod var svagere aftegnet, og den kunne følges over ca. 4,5 m. Den var 30 cm bred og 10-12 cm dyb, og havde en fyld af lysegråt flyvesand. De to grøfter kan have fungeret samtidig, men det er vanskeligt at udrede deres funktion.

Langs felt II's sydlige ende forløb en markant grøft, der over de vestligste 11 m havde retning øst-vest. Derefter delte den sig i to mindre, tætliggende render, der slog et sving mod syd, hvor de efter ca. 3,5 m ebbede ud. I den vestlige del varierede bredden mellem 1 og 1,5 m. I snittet nær den vestlige grænse af feltet sås det, at grøften var 35-40 cm dyb med skrånende sider og flad bund. Lagene viste, at grøften oprindeligt havde stået åben et stykke tid, idet den delvist var føjet til med gråbrunt flyvesand vekslende med smalle, vandaflejrede lag. Derefter havde man fyldt den op med lyngtørv. I de øverste lag kunne man udskille skråtstillede stykker af lyngtørv, der kan være tegn på, at nogle opstabilede tørv var væltet (fig. 23). Måske har denne grøft ændret funktion fra åbentstående til tørvefyldt. I profilet var der antydning af, at tørvefylden havde raget op over overfladen, så det nærmest havde karakter af tørvedige. Der blev ikke

fundet nogen genstande i grøftfylden. Denne markante grøft kan ses på luftbilledet, og den opfattes som toftens sydlige afgrænsning.

Langs felt II's østlige kant blev der lokaliseret to nord-sydgående grøftforløb oven i hinanden. Det ældste kunne følges over 18 m, og her var begge ender klart afgrænsede. Mens vestsiden også stod klart afgrænset, var østsiden noget forstyrret af det eroderede eller afgravede område langs feltets østkant. Det var i denne del, at østvæggen fra den omtalte nord-syd gående bygning var forsvundet. Grøftfylden flød ud i et op til 2 m bredt bælte, men i snittet sås den at have været ca. 1 m bred. Dybden var ikke stor, blot 10–20 cm. Fylden betegnes som mørkegrå, omsat lyngtørvsmateriale med små stykker trækul i. På et tidspunkt blev en ny grøft anlagt delvist oven i denne noget forstyrrede grøft. Den kom frem ved feltets nordkant, i den østlige del. Herfra forløb den sydpå tværs over det store tørveanlæg og et stykke ind over den ældre grøft. Den var 0,5–1 m bred, 25–30 cm dyb og kunne følges sikkert over ca. 14 m. Grøften var fyldt op med lyngtørv, af hvilke bevarede stykker kunne skelnes. Partielt var der lommer af gråt flyvesand, og det var i en sådan grå fyld i denne grøft, at det lille, romanske bronzekors blev fundet. De to grøfter menes at markere toftegrænsen mod øst men på to forskellige tidspunkter. Da de er anlagt lige der, hvor den nord-sydgående bygning må have stået, kan de kun være yngre end den.

Som det vil fremgå, kan flere af de omtalte grøfter have fungeret som toftegrænser (fig. 24). Da nogle af dem tangerer eller skærer igennem bygningslevn, kan man som tidligere bemærket forestille sig, at de registrerede anlæg kan stamme fra forskellige faser af toftens funktionstid. En omlægning eller regulering af toftens afgrænsning kan have medført nedlæggelse af bygninger og opførelse af nye. Desværre levnedene forholdene ikke mulighed for at afklare denne problemstilling.

Torpen

Indgående undersøgelser i det østlige Danmark har påvist, at landsbyerne frem til vikingetidens senere del med jævne mellemrum flyttede indenfor et bestemt ressourceområde. Først hen mod slutningen af vikingetiden blev landsbyerne stationære, hvilket betød udvidede muligheder for en mere effektiv styring af og kontrol med de ressourcer, der var til rådighed.¹⁸ Med tiden viste det sig, at der også var begrænsninger forbundet med denne dyrkningsform. Antallet af tofter og dyrkningsenheder lå fast, og der var ikke de store muligheder for udvidelser. Denne situation blev mærkbar, da der i den tidlige middelalder udvikledes et betragteligt befolkningsoverskud, og behovet for en udvidelse af det dyrkede areal blev påkrævet. Den eneste måde at løse det problem på var, at bønder fra

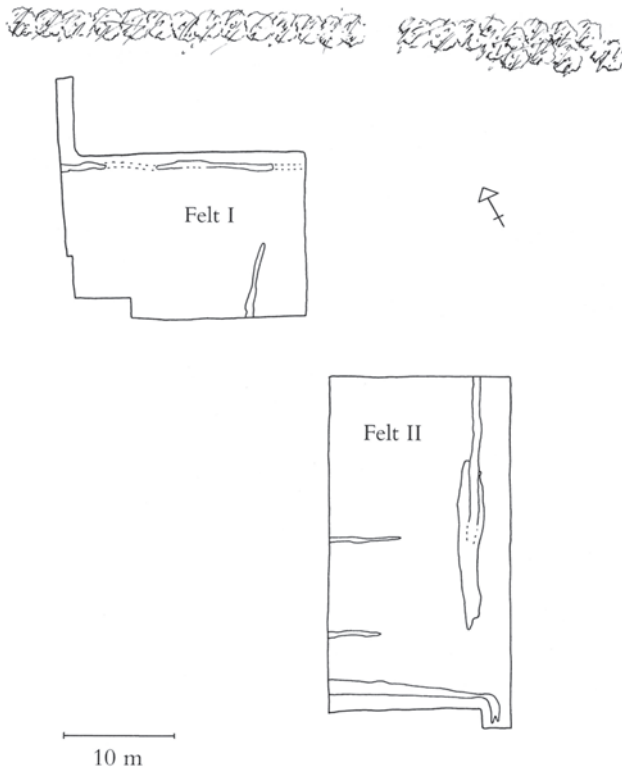


Fig. 24. Oversigtsplan over hele udgravningsområdet med de to felter. Forsøgsvis er her indtegnet de grøfter, der kan have fungeret som toftegrænser eller som anden form for afgrænsning. – Rentegning: Peter Duun Andersen. Plan of the excavated area. By way of experiment, the ditches that may have functioned as croft (or other) demarcation are indicated.

den fastlåste landsby, adelbyen, flyttede ud og anlagde nye dyrkningsenheder, kaldet torper.¹⁹ På den måde opstod der i Danmark flere tusinde udflytterbebyggelser, der enten kunne bestå af én gård eller som kunne vokse sig ligeså store som den adelby, de var udflyttet fra. De fleste torper blev anlagt i udkanten af adelbyens jord, ejerlavet, men nogle bønder brød helt ud og slog sig ned på jord, der ikke tidligere havde været dyrket.

Det billede, der her er skitseret, har været gældende over det meste af det nordvestlige Europa, selvfølgelig med de forskelle, der vil være fra område til område. Ved at studere nuværende og ældre stednavnemateriale, har man fundet frem til, at der i det middelalderlige Danmark har været omkring 4000 lokaliteter med navneendelsen “-torp” eller afledningerne -tarp og -trup. Godt og vel halvdelen af navnene er stadig i brug, deriblandt Koustrup.

Både stednavneforskere og kulturgeografer har interesseret sig for bosættelsesmønstret i Vestjylland, og emnet er senest blevet behandlet i forbindelse med det tværfaglige Ulfborgprojekt²⁰. De middelalderlige kilder fra før 1350, der vedrører vestjyske forhold, er meget sparsomme, og hel-

ler ikke de arkæologiske kilder flyder rigeligt. Stednavneforskningens resultater er derfor en god kilde til forståelsen af bebyggelsesudviklingen i denne del af landet.

En optælling af kendte torp-navne overleveret før år 1700 i Ringkøbing amt viser, at dette område kun kan opvise omkring 190 sådanne navne.²¹ Det er ikke mange, områdets størrelse taget i betragtning. Det skyldes nok ikke, at en større gruppe torp-navne er forsvundet, eller at man i denne del af landet brugte andre betegnelser for udflytterbebyggelser. Det er snarere et tegn på, at bebyggelsesstrukturen i det middelalderlige Vestjylland var anderledes end i andre dele af landet.

I Christian V's matrikel fra 1680'erne udgør enkeltgårdene i Ringkøbing amt 40% af bebyggelsen, mod 9% for hele landet. Enkeltgårdene kunne ligge helt for sig selv eller i gårdbyer på 3-5 gårde. Ud over enkeltgårdene bestod landbebyggelsen også af grupper på mindst seks gårde.

Ofte var der ikke tale om egentlige landsbyer, idet disse grupper af gårde kun sjældent indgik i et reguleret dyrkningsfællesskab.²²

Både enkeltgårdene og gårdbyerne var som regel navngivne, og mange af dem er bærere af ældre navnestof, der har rødder tilbage i vikingetid og middelalder. Arkæologiske udgravninger i Vestjylland har vist, at bebyggelsen i både jernalder og vikingetid bestod af landsbyer, ligesom i resten af landet. Hvad der skete med bebyggelsen i middelalderen er derimod ikke klarlagt, og det er umuligt at sige, hvornår og hvorfor det vestjyske område har fået det bebyggelsesmønster, kulturgeograferne kalder "dominerende enkeltgårdsstruktur". Kan det være foregået i den tidlige middelalder, hvor der generelt var behov for udvidelse af det dyrkede areal? Var man nødt til at sprede bebyggelsen for at opnå en optimal udnyttelse af de ofte sparsomme vestjyske ressourcer? Var det i den sammenhæng, de vestjyske torper opstod? Man kan godt forestille sig, at den bedst mulige udnyttelse af jorden her var uforenelig med et dyrkningsfællesskab, som man brugte i det østlige Danmark.

Vi ved endnu for lidt om det middelalderlige bebyggelsesmønster i Vestjylland til at kunne sige noget sikkert om, på hvilken baggrund Koustrup er grundlagt. At den var en nyanlæggelse i forhold til en anden bebyggelse, må man nok gå ud fra. Mon den sprang ud som enkeltgård, der senere fik selskab af andre gårde? Stednavneforskningen har påvist, at torp-navne i Vestjylland ofte henviser til en enkelt gård, og at torp og gård i visse tilfælde her synes at være synonyme.

De ældste kilder, hvori Koustrup nævnes, er fra midten af 1400-tallet, og her staves navnet "Coxstrup" eller "Koxstrvp".²³ Hvor efterledet "-trup" er en forvanskning af ordet "torp", mener stednavneforskerne, at forledet er en udvikling af ordet "kok", der både kunne være en fugl og et tilnavn på en person. I dette tilfælde er det nok sandsynligt, at der er tale om persontilnavnet. Langt de fleste af landets torp-navne har et per-

sonnavn som forled, og alene i Ringkøbing amts ca. 190 torp-navne indgår der 108 personnavne. Man regner med, at mange af personnavnene i dette stednavnemateriale henviser til den person, der i sin tid tog initiativet til at flytte ud. Måske var en mand med tilnavnet Kok den første, der slog sig ned på heden i denne karrige del af Velling sogn. Andre fulgte efter, og stedet fik navn efter den første pionér. Arkæologisk set kan man i Koustrup ikke sikkert dokumentere anlæg og genstande ældre end tiden omkring 1100, så det kan have været på den tid, Kok og hans husstand flyttede ud.

I Velling sogn er der endnu to bebyggelser med torpnavne. Det er Astrup og Vesttarp, der begge nævnes i sene middelalderlige kilder. Navnene lever stadig, men der er ikke arkæologisk dokumenteret middelalderlig bebyggelse i nogen af dem. Det er dog sandsynligt, at også de kan dateres tilbage til tidlig middelalder. Vesttarp er beliggende i sognets nordvestlige del, mens Astrup ligger mellem Koustrup og kirken.

Ødelægning og genopstandelse

Både rekognosceringerne på de lokaliserede gårdstomter og de arkæologiske undersøgelser i Koustrup lader formode, at bebyggelsen har været i funktion indenfor perioden fra o. 1100 til ind i 1300-tallet. I den vestligste af tomterne, der blev udgravet i 1992, synes levnene at pege på en funktionstid i tidlig middelalder, mens beboelseshuset i den sidst udgravede gård godt kan have været i brug til o. 1300 og længere, og den anses på den baggrund for at høre til bebyggelsens yngste fase.

I første halvdel af 1300-tallet skete der et voldsomt vendepunkt i det danske samfund. Efter en lang periode med stor dynamik og ekspansion, fulgte en dramatisk nedgang. Politisk uro, krige, flere års misvækst og pestepidemier medførte stagnerende eller faldende befolkningstal. Som man kan forestille sig, var det under sådanne forhold vanskeligt for bondebefolkningen at overkomme dyrkningen af al agerjorden. Hvor man tidligere havde oprettet massevis af udflytterbebyggelser, måtte man nu til at nedlægge torper i hobetal. Mange af disse bosættelser var som bekendt anlagt på marginaljorder i en tid, hvor det kunne svare sig at opdyrke så meget jord som muligt. I den efterfølgende krisetid var det ofte torperne, der først blev lagt øde.

Undersøgelserne i Koustrup viste, at bebyggelsen var anlagt på hedejord. I Christian V's matrikel fra 1680'erne karakteriseres agerjorden i dette område som meget ringe. Koustrups beboere har nok levet af en blandingsøkonomi, med jagt og fiskeri som et godt supplement til landbrugsprodukterne. Alligevel kan man godt forestille sig, at det i krisetid har været vanskeligt at opretholde denne bosættelse, der var baseret på

agerbrug. Det har været fremført, at Den sorte Død hærgede særlig slem i sognene ved Ringkøbing fjord i midten af 1300-tallet, og at det kunne være en årsag til Koustrup's ødelægning.²⁴ Ud fra de arkæologiske vidnesbyrd er det dog ikke muligt at datere ødelægningen af Koustrup så sent, og det mest sandsynlige er vel, at en kombination af forskellige årsager var skyld i, at bebyggelsen blev opgivet.

Gennem længere tid mente man, at Koustrup kun havde overlevet gennem sit navn, men da kulturgeograferne Svend Gissel og Jørgen Rydén Rømer gav sig til at arbejde med det eftermiddelalderlige materiale, fandt de ud af, at det middelalderlige Koustrup ganske vist var lagt øde, men at bebyggelsen tilsyneladende på et tidspunkt var genopstået i form af en række gårde beliggende omtrent 200 m længere mod syd og sydøst på grænsen mellem Staunskjærs engdrag og agerlandet. Andre gårde tilhørende Koustrup-bebyggelsen var beliggende vest og syd for engdragene. Hvornår denne genopstandelse er sket, kan vanskeligt tidsfæstes, men i 1680'erne var det nye Koustrup en realitet. Det ældste, pålidelige matrikelkort over Velling sogn er udskiftningskortet fra tiden omkring år 1800 (fig. 25). Her ses det, at nogle af de gårde, der på det tidspunkt udgjorde Koustrup by, er beliggende i den sydlige del af nogle lange parceller, hvis nordlige ende støder op til den vej, som middelaldertomterne lå langs med. Kan det tænkes, at nogle af disse gårdsanlæg er direkte efterkommerne efter gårdene fra 1200- og 1300-tallet? Kan de aflange parceller være udlagt på basis af de middelalderlige tofter? Fra 1683-matriklen ved vi, at der til Koustrup regnedes seks helgårde, hvoraf to betegnes som øde, tre halvgårde, tre bol og to gadehuse. Ni af disse ejendomme nævnes ved navn, og seks af dem findes endnu.²⁵ Af dem kendes de tre fra skriftlige kilder ældre end 1550. Det drejer sig om Elkær (nævnes 1459), Dejgård (nævnes i 1533) og Nagengård (nævnes 1547). Man kan godt forestille sig, at disse tre gårde har rødder tilbage til højmiddelalderens Koustrup.

Efter 1300-tallets krise og stagnation gik der mange årtier, før landet gradvist genvandt sin styrke. For at få gang i landbruget igen, var det mange steder nødvendigt med en omlægning af ressourcerne. Måske var det på dette tidspunkt, at Koustrup genopstod på sine gamle jorder – men nu med andre bønder, andre bygninger og med en anden fordeling af jorden. De ældste sikre skriftlige kilder vedrørende Koustrup er fra midten af 1400-tallet, og det er sandsynligt, at der her er tale om den genopstandne Koustrup by og ikke blot om området.

Det gik tilsyneladende godt med genopstandelsen, bebyggelsen voksede noget, og i matriklen fra 1680'erne kan spores tegn på, at der gårdbyerne imellem opstod en form for markfællesskab.²⁶ Til trods for, at kulturgeograferne har peget på marker, hvor man med rimelighed må antage, at gårde i det senmiddelalderlige Koustrup har ligget, er det endnu ikke lykkedes at finde spor efter dem. I dag er mange af de gårde og huse, der



Fig. 25. Det ældst bevarede matrikelkort over Velling sogn er udarbejdet omkring år 1800, men med mange tilføjelser, der dækker ejerforhold frem til ca. 1825. På dette udsnit ses bl.a. Koustrup by, hvor flere af gårdene ligger i den sydlige del af nogle lange parceller, som i nord støder op til den middelalderlige bebyggelse. – Kort- og Matrikelstyrelsen.

A section of the oldest land register map of Velling parish. It was made around 1800 but has many later additions, which include changes in the ownership of the land until c.1825. The section comprises Koustrup village with several farms situated in the southern part of the small plots, the northern end of which are adjoining the medieval settlement.

ses på matrikelkortet forsvundet. Men nogle af Koustrups gårde findes altså endnu – endda med deres middelalderlige navne i behold.

Udgravningerne i Koustrup havde til formål at undersøge en middelalderlig gård med toftegrænser, økonomibygninger og beboelseshus. Det så fra begyndelsen lovende ud, og selvom ikke alle brikker faldt på plads, har undersøgelserne dog været et væsentligt bidrag til vores kendskab til den middelalderlige landbebyggelse i Vestjylland. Mange nye spørgsmål er blevet stillet i den sammenhæng, og især forholdene omkring torpdannelsen

i denne del af landet, samt forholdene omkring ødelægning og genopstandelse ville det være spændende at få bedre belyst. Kun gennem et fortsat tværfagligt samarbejde mellem bl.a. arkæologien, stednavneforskningen og kulturgeografien vil der være mulighed for at få et bedre overblik.

I dag græsser køerne atter på Koustrups marker. Det er en fascinerende tanke, at der på dette sted har boet bondefamilier, der både har været vidner til Velling kirkes opførelse i slutningen af 1100-tallet og til Ringkøbing købstads anlæggelse hundrede år senere. Opgangstider blev fulgt af nedgangstider, og en dag måtte den sidste beboer i højmiddelalderens Koustrup forlade sin gård. Mon ikke hun eller han ligger begravet på Velling kirkegård?

NOTER

1. Vellingundersøgelserne blev forestået af den daværende lokale amatørarkæologiske gruppe i samarbejde med Ringkjøbing Museum.
2. Denne første undersøgelse i det middelalderlige Koustrup foregik i efteråret 1992. Udgravningen har journalnr. RIM 6606, og den blev støttet af RAS. En redegørelse for udgravningsresultaterne findes i Henningsen 1993, s. 142 ff.
3. Udgravningen stod på i somrene 1994, 1995 og 1996. RAS bidrog med økonomisk støtte, og det samme gjorde Vestjyllands Højskole. Mandskabet bestod af museumsinspektør Palle Eriksen (ansvarshavende), middelalderarkæolog Helle Henningsen (daglig leder), museumsmedarbejder Marie Røjkjær Petersen (i 1996) samt kursister og lærere fra højskolen. Metal-detektoren blev ført af Bent B. Anthonisen. Til bearbejdning af udgravningsmaterialet og udarbejdelse af nærværende publikation har forfatteren modtaget støtte fra DANs Publikationspulje 2000. Udgravningen har journal nr. RIM 7471.
4. To trækulprøver fra Koustrup er blevet C14-dateret af Jan Heinemeier fra Institut for Fysik og Astronomi på Aarhus Universitet. Den ene prøve stammede fra det nedgravede kogested, og den gav en datering til perioden 1215-1275. Den anden prøve var taget i udsmidslaget udenfor karnappen, og den blev dateret til 1225-1280. Claus Malmros fra Nationalmuseets Naturvidenskabelige Undersøgelser har endvidere bestemt de to trækulprøver til at være hedyng. Bestemmelsen af prøverne er bekostet af Rigsantikvaren.
5. Om røgovne se f.eks. Roesdahl 1999, s. 86 ff. Vedr. kogegruber se f.eks. Kjersgaard 1978, s. 110 ff og Roussel 1947, s. 76. Vedr. grue, se f.eks. Frandsen 1987, s. 34 og Steensberg 1974, s. 335.
6. Se f.eks. Kjersgaard 1978, s. 20 ff.
7. Venligst oplyst af Jette Linaa Larsen, der har set på den middelalderlige keramik fra Ringkøbing-området.
8. Hoff 1997, s. 48.
9. Ibid. s. 49.
10. Om mangfoldigheden i det højmiddelalderlige byggeri kan man f.eks. læse i Kristiansen 1999, s. 112 ff.
11. Undersøgelserne i Fjand har journal nr. RIM 6834. Der kan læses om dem i Henningsen 2000, s. 151 ff.
12. Vedr. udgravningerne i Thy, se AUD 1995, pkt. 229, AUD 1996, pkt. 215 og AUD 1997, pkt. 234. Vedr. udgravningerne på Mors, se AUD 1993, pkt. 256. Tak til Museet for Thy og Vester Hanherred og til Morslands Historiske Museum for mange gode oplysninger om middelalderlige landhuse i de respektive museumsområder.
13. Tak til Martin Winther Olesen, Herning Museum, for oplysninger om fundene i Birk.
14. Jvf. Rasmussen 1990, s. 37 ff.
15. Jvf. Engberg og Frandsen 1989, s. 84 ff.

16. Dateringen af gården fra Vinkel på Hjerl Hede er baseret på et meget spinkelt grundlag. Desuden blev bygningen tilbageført til en senmiddelalderlig form, da den blev genrejst. Datering og udseende skal derfor tages med forbehold. Hjerl Hedes Frilandsmuseum takkes for fyldigt materiale om denne gård.
17. Hoff 1997, s. 116.
18. Porsmose 1988, s. 220 ff.
19. Ibid. s. 234 ff samt Hoff 1997, s. 122 ff.
20. Dalsgaard m.fl. 2000.
21. Albøge 2000, s. 120.
22. Albøge 1984, s. IX ff.
23. Trap 1965, s. 445 samt Albøge 1984, s. 425.
24. Gissel 1993, s. 133 ff.
25. Rømer 1996, s. 47 ff.
26. Ibid.

LITTERATUR

- Albøge, G. 1981: *Stednavne i Ringkøbing Amt*. Danmarks Stednavne nr. 17, 2. halvbind, 2. hft.
- Albøge, G. 2000: Stednavne. I: Dalsgaard, K. Kristian Dalsgaard, Palle Eriksen, Jens Villiam Jensen & Jørgen Rydén Rømer (red.): *Mellem hav og hede*. Århus.
- AUD = *Arkæologiske Udgravninger i Danmark 1992-1999*. København.
- Kristian Dalsgaard, Palle Eriksen, Jens Villiam Jensen & Jørgen Rydén Rømer (red.) 2000: *Mellem hav og hede*. Århus.
- Engberg, N. og S. Frandsen 1989: Senmiddelalderens sæsonfiskere og den første helårsbebyggelse på Sjællands nordkyst. *Gilleleje Museum* 1989.
- Frandsen, S. 1987: Røg i køkkenet. *Folk og minder fra Nordsjælland*. Fredensborg.
- Gissel, S. 1993: Pest og struktur i Velling sogn, Hind herred. I: Kristian Dalsgaard & Bodil Bay Nielsen (red.): *Ulfborg Projektets Skrifter*, nr. 2. Århus.
- Henningsen, H. 1993: Pest og struktur i Velling sogn II, resultaterne af en arkæologisk undersøgelse. I: Kristian Dalsgaard & Bodil Bay Nielsen (red.): *Ulfborg Projektets Skrifter*, nr. 2. Århus.
- Henningsen, H. 2000: Middelalder i Fjand. *Kuml*.
- Hoff, A. 1997: *Lov og Landskab*. Århus.
- Kjersgaard, E. 1978: *Mad og øl i Danmarks middelalder*. København.
- Kristiansen, M. Svart 1999: *En middelalderlig gård i Tårnby*. Århus.
- Porsmose, E. 1988: Middelalder o. 1000-1536. I: Claus Bjørn (red.): *Det danske landbrugs historie I, Oldtid og middelalder*. Odense.
- Rasmussen, U. Fraes 1990: Klemmenstrup – udgravning af en middelaldergård ved Køge. *Køge Museum* 1989 (1990).
- Roesdahl, E. 1999: Boligernes indretning og udstyr. I: Else Roesdahl (red.): *Dagligtiv i Danmarks middelalder*. Århus.
- Roussell, Aa. 1947: Middelalderborgen ved Halkær. *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark*.
- Rømer, J. R. 1996: Vesttarp og Koustrup i Velling sogn 1683/86 – et kulturgeografisk rids. I: Kristian Dalsgaard & Bodil Bay Nielsen (red.): *Ulfborg Projektets Skrifter*, nr. 5. Århus.
- Steensberg, A. og J.L. Østergaard Christensen, 1974: *Store Valby I*. København.
- Trap, 5. udgave, 1965, bd. IX, 1.

Koustrup

A medieval thorp in Western Jutland

In the mid-1980s, a farmer ploughed up stones and clay on some fields adjoining an old road in an area known as Koustrup in the parish of Velling near Ringkøbing (fig. 1). Following this, amateur archaeologists investigated the area and located five medieval farm sites. Four farm sites were on the southern side and one was on the northern side of an east-west running road, which may go back to the Middle Ages. Some of the farm sites were visible on aerial photos (fig. 2).

The farms were built on a moor in the early Middle Ages, and the settlement was probably inhabited until the 14th century. Ringkøbing Museum investigated the westernmost farm site in 1992 without recovering definite house remains. The second farm site from the East was excavated in the summers of 1994 to 1996. This paper presents the results of these investigations.

The area to be excavated was divided into two large areas, I and II. A dwelling house and its surroundings were excavated in area I (fig. 3), and the remains of farm buildings and other structures in area II.

The dwelling house first appeared as an oblong clay area: the clay floor (fig. 4). Along the edges of this floor, some large stones appeared. They were arranged in a row, and although some were missing, it was clearly the remains of a sill. In the middle of the northern row of sill stones there was a bay-like projection (fig. 5). There were only a few post holes in the house, and although some were following the axis of the house, the house did not seem to have had central roof-carrying posts. More likely, the walls were carrying the roof. Some postholes aligned across the house towards each end may indicate partition walls that divided the house into a large middle room and two smaller gable rooms. The gables were difficult to distinguish, but two oval pits containing stones may be the remains of the western gable (fig. 6), whereas a very deep posthole towards the South-

East marked one corner of the eastern gable.

The oldest fireplace in the house was a pit, which may have had a wooden superstructure, perhaps a spark-catcher (fig. 7). Along the inside of the northern wall east of the projection were the remains of an oven, which had had a mud-built vault. This oven belongs to the latest phase of the house. There were also traces of fireplaces on the clay floor. Postholes outside the house indicate a couple of light wooden buildings close to the dwelling house. Traces of another oven were found at the middle of the southern house wall. In the eastern end of the house was a 3-m long stone-lined pit (fig. 8), which is interpreted as a low cellar. Two stone-paved areas were excavated at the east end of the house. They may be connected with entrances in the eastern gable.

The majority of the finds from the dwelling house are potsherds of the local brown/grey, coarsely tempered ware also known from the oldest layers of Ringkøbing (fig. 9). The numerous rimsherds with flanged rims indicate that the clay vessels are mainly of the globular type (fig. 10). The rim sherds could be divided into three main groups: A, with a curved flanged rim (fig. 11); B, with a rim bent outward in an almost right angle (fig. 12); and C, with a pronounced bend between the neck and the rim and a wide rim meant to support a lid (fig. 13). Apart from sherds from globular vessels, there were sherds of unglazed jugs, dishes, and bowls (fig. 14). Only a few sherds from glazed jugs were found, one with a twisted handle (fig. 15). Other artifacts from the dwelling house were whetstones made from Norwegian mica schist (fig. 16) and some rusty iron objects, mainly nails and spikes.

The dwelling house remains in area I are well preserved, although marked by cultivation in modern times. The house had a width of 5.5 meters and a length of 18 meters. Charcoal from the cooking pit and from a

waste layer outside the projection were C14-dated. The result shows that the house was in use in the decades around 1250. Together with the artifacts, this points at the 13th century as the function period.

The knowledge of medieval country houses in Western Jutland is sparse, as it is limited to just a few finds. The dwelling house of an excavated medieval farm by Fjand also had a row of sill stones, but in this case, the sill was supporting massive turf walls, and the roof was supported by central roof-carrying posts. Turf walls in combination with central roof-bearing posts were common in areas with sparse timber. However, in Koustrup there was enough timber available for building, and the walls were probably half-timbered and fixed in a sill beam resting on the sill stones. The small projection in the north wall is unusual in the Danish material.

Area II was situated southeast of area I. It was laid out in order to locate the farm buildings of the medieval farm. Aerial photos showed faint house silhouettes in this place. However, very little was preserved (fig. 17).

The northern part of the area was characterized by a large peat layer, which had been filled into a 60-cm deep hole dug into the hill from the east – perhaps a store for house building, or for bedding in the stables. Later, a small peat-wall building with an oven (C, fig. 18) was erected on top of the layer. The surface had traces of two more fireplaces: A, by the western edge of the area, and B, some four meters from the western edge. In and around these structures were several medieval potsherds (fig. 19).

South of the large peat blotch were the traces from a building running north-south. Unfortunately, only traces of the western wall were found, but enough of this was left for three building phases to be established. The older phase was represented by a row of postholes, which could be followed for 15 meters. The southernmost 9.5 meters consisted of six pairs of double posts. When the building was altered, these walls were replaced by peat walls resting in foundation trenches. When these walls were later replaced, new foundation trenches were dug into the old ones. However, this time stones were placed in the ditches before the peat

walls were erected on top (fig. 24). In the middle of the long wall was an interval without stones, perhaps indicating a door.

Area II did not provide as much pottery as area I. Some sherds from globular vessels with the rim forms A, B, and C were collected, but just a single glazed sherd. A quern stone of garnet mica schist originates from Norway (fig. 21). Several rusty iron items were found in the area, mainly nails. The most interesting single find was a small Romanesque bronze cross (fig. 22). It was found using a metal detector and measures 3.6 × 2.8 cm. The weight is 7 g. The cross is from c. 1200 and has an ornamentation of engraved lines with traces of gilt. A missing cross arm may indicate that the cross was broken off a casket or other item.

Although there were no instantly recognizable house sites, we have established medieval activity in area II. Whether the structural remains are from the farm's stables and barns, or the remains of an older croft settlement is unknown.

Aerial photos and investigation of the two areas showed trenches and ditches that may have been part of the demarcation of the medieval croft (fig. 24). A ditch running along the northern side of the dwelling house in area I may indicate the northern end of the croft. In area II, the structural remains were cut by two succeeding north-south running ditches, the assumed eastern end of the croft. Southernmost in area II was a large peat-filled ditch running east-west, which may indicate the southern perimeter (fig. 23).

The early Middle Ages were times of prosperity for North-western Europe, and so the populations grew. New land was put under the plough, and many left their villages in order to found new settlements, the so-called thorps. In Denmark, around 4000 localities with the name ending “-torp” or the derivatives “-tarp”, or “-trup” are known. Around half of these belong to existing settlements, such as Koustrup. This name was supposedly created from the personal name of “Kok” and “torp”. The village was first mentioned as “Coxtrup” in a written source from the mid-15th century.

After the good times of the many thorp foundations, Denmark suffered a drastic re-

cession in the first half of the 14th century. Civil wars and crop failure was followed by the plague, and many thorps and farms were deserted. Perhaps the Koustrup settlement was given up at that time. At least the area was uninhabited then, but new investigation has shown that Koustrup was revived in the late Middle Ages some two hundred meters to the south of the 13th century settlement. Some of the farms in this "new" Koustrup were mentioned in late medieval sources, and three of the farms still exist (fig. 25).

The excavations in Koustrup have increased our knowledge of the country settle-

ment in Western Jutland in the late Middle Ages. Many questions have been answered, and new ones have been asked. It is a fascinating thought that the inhabitants of the first Koustrup may have witnessed both the erection of the Velling Church and some hundred years later the sprouting up of the market town of Ringkøbing.

Helle Henningsen
Ringkøbing Museum

Translated by Annette Lerche Trolle